

A-5361

Duplum

Prof. G. Tšhelpanow

Psühholoogia õpperaamat

(tekkfoolidele ja liseõppimiseks)

7. väljaande järelise tõlkinud prof. Tšhelpanow'i loaga

N. Kann

Tallinna 1 reaalkooli direktor

3. parandatud eestikeelne väljaanne

2. vihik

1924

Tallinna Eesti Kirjastus-Ahjus

Prof. G. Tshelpanow

10962

Psühholoogia õpperaamat

(keskkoolidele ja iseõppimiseks)

7. väljaande järel tõlkinud
prof. Tshelpanowi loaga

N. Kann,

Tallinna I realkooli direktor

3- parandatud eestikeelne väljaanne

2. vihk

1924

Tallinna Eesti Kirjastus-Uhisus

2-58008

A-5361

i 16296849

Teine jagu.

Tundmuse psüholoogia.

25. peatükk.

Tundmustest üleüldse.

Mis on tundmused? Nagu meie juba nägime, tuleb tundmuste ehk tunnete all niisugust hingelist olekut mõista, milles lõbu või kannatus ole-
mas on. Nii on näit. haawatud oleku tundmuses kannatus olemas, kuna meie waimustuse tundes, mida suure inimese teod meis äratavad, lõbu tunneme.

Tunne ja märkamise (aisting). Harilikult wahetatakse sõna „tunne“ sõnaga „märke“ (aisting) ära, nagu juba ülemal nägime. See tuleb sellest, et märke (aisting) meie hingeelus sagedasti ühes tundega ilmub. Wõtame, näit., oleku, mida meie näljaks nimetame. Temas on meil „tundmusega“ tegemist, sest et meie selle tunde üleelamisel kannatame, aga temas on ka aisting olemas. Nälja märkamise (aistimise) ja janu või liig täisfüümise aistingute wahel on oma kindlad, wahed olemas. Sellepärast, et säärahes hingeolekus, nagu nälg on, tunne ja aisting olemas on, nimetatakse teda Eesti keeles ainult tundmuseks. Toome weel paar näitust, mis aistingute ja tundmuste wahel olewa ühenduse peale näitawad. Tuttaw on, et magusa maitse aistimine lõbutundmusega seotud on. Aga magusa maitse aisting ei tohi liig kange olla, sest siis kaotab ta lõbutunde ära. Mõruda (kibe) maitse aistimine on kannatusetundmusega seotud. Kui mõruda maitse aistimine aga mitte liig kange ei ole, siis walmistab ta meile sagedasti ka lõbu. Liig hele walguise aisting on ka halb, kuna paraja jõuga walguise aisting meis lõbu äratav ja n. ed.

Need näitused kinnitavad, et aisting jagedasti nende wõi teiste tunnetega seotud on. Peale selle tõendawad nad, et tunded omajagu aistingute mõju all seisawad.

Tundmus ei wõi ilma aistinguteta ehk üleüldse ilma tunnetuse elementideta olemas olla. Wõtame näituseks walutunded, mida meie naha äritusel tunda wõime. Nende walude wahel teeme meie enamasti wahet ja nimetame neid „tuliseks“, „pistwaks“, „lõikawaks“, „terawaks“ ja n. ed. Nagu näha, saame „tulise“ walu sellepärast, et walutundmusele weel põletamise aistingud juure tulewad. Sellest näitusest selgub, et selle wõi teise walutunde karakterlikud iseäraldused neist wõi teisest tunnetuse elementidest olenewad, mis waludele juure tulewad. Wõtame weel ühe näituse teistest tunnetest. Ma tundsin, et mind sõnadega haawati. Haawamise tunne on kannatusega seotud. Ma kaotasin oma waranduse. See äratas minus ka kannatust. Aga kas wõime ütelda, et need kannatused üksteisega sarnased on? Keegi ei hakka wist selle wastu waidlema, et mõlemate kannatuse liikide wahel filmapaistew wahet on. Selle erisuse tekitawad need wõi teised tunnetuse elemendid, mis tundmusega ühinewad. Kui ma sellepärast kannatust tunnen, et mind keegi milgi wiisil haawanud on, siis tulewad sellele weel kujutlused minu „minast“, minu alandamisest, minu wahekorrast teiste inimestega ja m. j. j. juure. Kui ma waranduse kaotamise pärast kannatust tunnen, siis ühinewad minu kannatuse tundega weel kujutlused minu endisest rikkusest, eelolewast waeisuse ja puuduse tundest ja n. ed. Nii tekitab siis nende wõi teiste tunnetuse elementide olemasolu mõlemal juhtumisel kannatuste wahet. Tunnetuse elemendid annawad tundmustele selle wõi teise wärwi.

Sellest järgneb, et puhtaid tundmusi, s. o. tundmusi ilma tunnetuse elementideta, meie reaalses hingeelus olemas ei ole. Meie mõttes wõiwad tunded ilma tunnetuste elementideta olla, aga see on ainult abstraktsioon. Reaalses psühhilises elus ei ole tundmusi ilma nende wõi teiste tunnetuse elementideta olemas.

Nüüd wõime täielikult tundmusi defineerida. Kui meie tunnetest räägime, siis ei pea meie ainult selle peale mõtlema, kas meie löbu wõi kannatust tunneme, waid on waja ka neid wõi teisi tunnetuse elementisid meeles pidada. Sellepärast on tundmuse täieline definitsioon järgmine: tunne on

keeruline psühhiline olek, milles need wõi teised tunnetuse elemendid nende wõi teiste lõbude wõi kannatustega seotud on.

Tundmuse füsioloogilised alused. Müüd tuleb meil selle peale pilku heita, misjughused füsioloogilised protsessid lõbu ja kannatusega seotud on. Seks tuleb nimelt ära määrata, mis meie organismis üleüldse ja meie närvisüsteemis iseäraldi sel ajal sünnib, kui meie lõbu ja kannatust tunneme.

Mis neisse protsessidesse puutub, mis organismis üleüldse sünnivad, siis wõib ütelda, et lõbud eluliste funktsioonide suurendusega ja kannatused nende nõrgendusega seotud on. Seda wäidet wõib järgmise näitusega seletada. Utleme, et inimene rõõmutunnet üle elab. Uurimised on näidanud, et inimese hingamine tugevam on, weresooned laienevad, süda tugevamini peksab, musklid pingule tõmbuvad ja ülepea tugewust awaldavad. Inimene teeb rõõmsas olekus neid wõi teisi liigutusi, kargab, hõiskab rõõmu pärast, laulab ja m. s. s. Iseasi on aga siis, kui inimene kannatuse tunnet üle elab. Tema hingamine jääb nõrgemaks, weresooned tõmbuvad kokku, süda tuksub nõrgemalt ja musklid on tuimad, elatud. Inimese käik on aeglane, tema pea on käimisel longus; kõik tema elulised funktsioonid on kahtlemata nõrgemad kui harilikult. Nii on siis selge, et lõbu eluliste protsesside suurendusega ja kannatus nende nõrgendusega seotud on.

Sel põhjusel kinnitawad mõned psühholoogid, et lõbud enamasti niisuguste protsessidega seotud on, mis organismile kasulikud, kuna kannatused suuremalt jaolt organismile kahjulikkude protsessidega seotud on. Sellepärast püüawad kõik elawad loomad lõbu poole ja katsuwad kannatustest endid eemal hoida. Selle tõttu katsuwad ka kõik oma elu alal hoida, sest et nad selle poole püüawad, mis elu kaitseb, ja sellest endid eemal hoiawad, mis elu häwitab.

Mis nendes protsessidesse puutub, mis meie närvisüsteemis sel ajal sünnivad, kui meie lõbu wõi kannatust tunneme, siis wõib nende kohta järgmist ütelda. Nagu meie nägime, on närwis närwiollus olemas, mis koos lahkuda ja uuesti jälle asemele tulla wõib. Oskusõna „närwiolluse“ asemel wõime termini „närwi energia“ wõtta. Siis wõime ütelda, et närwis sel ajal, kui ta tugevusolekus on, närwi energia ära kulub, aga pärast astub ärakulutatud

energia asemele uus energia. Närvis võib energia väljaminek ja sissetulek olla. Et ära näha, misjugune sïde lõbu ja kannatuse wahel ühest küljest ja energia juuretulemise ja kahanemise wahel teisest küljest olemas on, võtame järgmise näituse. Laps tõuseb hommiku vara üles ja tema närvisüsteemis on hulk energiat õõ jooksul kokku kogunud. Kui meie last ei luba joosta, wallatust teha, siis tunneb ta kannatust, ja nimelt sellepärast, et tema närvisüsteemis palju energiat kokku kogunud on, mida ta ära kulutada ei saa; ta energia sissetulek on palju suurem kui väljaminek. Aga kui last lubatakse nii palju joosta ja hullata, kui ta tahab, siis tunneb ta lõbu. Kui aga laps ülearu on joosnud ja wallatanud, nii et ta suurema osa kogutud energiast ära kulutanud on, siis sünnitab selle või teise teo tegemine kannatust, ja nimelt sellepärast, et energia väljaminekut tema sissetulek ei kata. Ses näituses näeme meie kolme oleku waheldust: kannatuse, lõbu ja kannatuse waheldusi. Meie näeme ka, et need olekud närvisüsteemis oleva energia sissetuleku ja väljamineku wahekorraga ühenduses on. Meie ei katju karwapealt ära määrata, kuidas nimelt energia sissetuleku ja väljamineku wahekord ehk suhe on, et lõbu või kannatuse tundmust jaada, aga tähendame, et selle asjaolu järgmise Aristootelise wormeliga ära ütelda võib, kes kinnitas, et selle või teise orgaani mõõdukas ärewus on lõbuga seotud, kuna mitte mõõdukas ärewus on kannatusega seotud.

Aga tuleb tähendada, et jeda wäidet, mis lõbu ja kannatuse ning energia selle või teise kulutuse wahel oleva sïdeme peale näitab, ainult elementaarsete tundmuste kohta õigeks tunnustada võib, mis aga kõrgematesse tunnetesse puutub, siis ei saa teda nende kohta mitte selgeks teha. Nii ei või meie näit. umbarwateski ära näidata, misjugune sïde nimelt mõne kõrgema esteetilise tundmuse ja energia selle või teise kulutuse wahel olemas on.

Küsimised kordamiseks. Mis on tundmus ehk tunne? Tooge näitusi, mis tundmuse ja aistingu wahel olevat sïdet selgitawad? Misjugused punktid tõendawad arwamist, et tundmused ilma aistinguteta mitte ei või olemas olla? Andke tundmuste täielik definitioon. Misjugused füsioloogilised protsessid käiwad organismis üleüldse ja närvisüsteemis iseäraldi lõbude ja kannatustega käiskäes?

26. peatükk.

**Tundmuste liigitamisest. Affektidest.
Tundmuste reprodutsioonist.**

Tundmuste liigitus. Et tundmused väga mitmekesised on, siis peame neid liigitama ehk klassidesse jaotama, aga tundeid, klassidesse jaotada ei ole mitte kerge, ja nimelt selle asjaolu tõttu, et meil nende tunnetega tegemist on, mis keeles kindla nimetuse on saanud. Aga need sõnad on juhtumisi oma tähenduse saanud ja sagedasti tuleb ühe ja sellesama sõna all mitte üht ja sedasama mõista. Nii mõistab näit. „uhkuse“ tundmuse all üks isik üht, teine teist. Sellepärast ei ole siis ka võimalik tundmuse kindlasti piiratud klassidesse ehk liikidesse mahutada.

Nimetame ainult mõnd liigitamise katset. Mõned psühholoogid arwawad, et kõige sündsam oleks tundmuse kahte klassi jaotada ja nimelt headeks ja halbadeks. Aga jellel jaotusel on see halb külge, et meie mõnikord ei tea, kuhu seda või teist tundmust paigutada. Nii on näit. wiha tundmus (wihameel) hea ja halb, võib ütelda — seगतud tunne.

Teine jaotusewiis, mida mõned Saksa psühholoogid soovitawad, seisab selles, et nad tundmuse wormalseteks ja omaduselisteks jaotawad. Wormalsete tunnete all mõistawad nad neid tundmuse, mis meelestuste või kujutluste wastastiktegemuse tagajärjedena ilmuwad. Nii on mul näit. kujutus olemas, et Marši peal elawad olewused on, ja teine kujutus, et Marši peal elawaid olewusi ei ole. Nende kahe kujutluse wastastik olemasolu minu teadwuses jünnitab „kahtluse tunde“. Niisugust tundmust nimetatakse wormalseteks. Kõiki teisi tundmuse nimetatakse omaduselisteks.

Kui meie sündmuse õigesti liigitada tahame, siis peame meeles pidama, et tundmused nende või teiste tunnetuse elementide olemasoluga seotud on. Kui meie näit. „hambawalu tundmuse“ ja „uhkuse tundmuse“ wõtame, siis on nende wahel määratu suur wahetunnetuse elementide poolest, millega see või teine tunne seotud on. Kuna meie hambawalu kohta niipalju ütelda võime, et tema sündõnuse teatawas paigas olemas on, et ta kange või et ta nõrk on, nõuab

uhkuse tunne terve rea väga keerulisi kujutlusi näit. meie „minasi“, inimeste wahel olevatest juhetest jne. Kui meie liigituse aluseks kujutluste suurema või vähema keerulisuse paneme, mis tundmusega koos käib, siis võime tundmuse kahte juure klassi jaotada:

1) Alamad ehk füüsilised ja

2) n. n. ülemad tundmused. Wiimaseid nimetatakse ka tundmisteks ja emotsioonideks. Ülemate tundmuste alla käiwad näit. esteetiline tunne, moraalne (kõlbline) tunne ja m.

Alamad tunded. Alamateks tunneteks nimetatakse neid, mis spetsiaalsete meeleorganide aistingutega ja orgaaniliste aistingutega seotud on. Näit. nägemise aparaat nõuab mõõdukalt erutust. Mõõdukas (parajane) walguse erutus, näit. walkjas kuuwalgus, teeb meile lõbu. Wikerkaar ja üleüldse spektrumi wärwide aisting äratav meis lõbutundmust. Wärwide mæng kalliskiwides on niisama lõbutundmusega seotud. Kriiskawad kõlad äratawad meis kannatusetunnet. Meeltest, mis orgaaniliste aistingutega seotud on, rääkimine juba ülemal.

Nende aistidega seotud füüsilised tunded, mis sifemiste organide — südame, kopsude ja toiduseedimise aparaadi —, aga ka mitmesuguste kudede, näit. musklite kudede tegewuse tagajärjel tekivad, on sagedasti nii nõrgad, et meie neid ük-sikult ei tunne. Et aga need tunded ikkagi olemas on, siis tungiwad nad meie teadwusesse üheskoos ja kõikide nende tundmuste kogu nimetame meie elutundmuseks. Mõnikord on see tunne hea, teinekord halb.

Enne, kui kõrgematest tundmustest rääkida, õpime neid psühilisi olekuid tundma, mida affektideks nimetame.

Affektid. Affektide all mõistame meie neid tundeid, millega rida psühilisi ja füsioloogilisi tundeid ühineb ja mis selle ühinemise tõttu tundmustele iseäralise, karakterliku wärwi annawad. Affektid ei olegi tundmused, waid tunne on affektide peaelement. Affektide karakterlik iseäralisus seisab selles, et nad meelestuste käigu peale nimelt sel ajal mõju awaldawad, kui meie affekti üle elame; meie otjustamise võime muutub ja jääb mõnikord isegi seisma. Teine affektide tähtsam iseäralisus on selles, et nendega kindel kehalik ilme kaasas käib. Näit. wiha on affekt: temal on järgmine füüsiline ilme. Inimene ajab ennaft siis, kui ta

wihane on, sirgeks, ta silmakulmud lähewad kortsu, filmad laiemaks, käed rusikasse, kui tahaks ta kedagi lüüa. Rõõm on ka affekt. Inimene, kes rõõmu affekti üle elab, muigab wõi naerab, hõiskab, kargab, tantfib ja n. ed.

Affektid awaldawad teatud mõju meie terve organismi peale. Sellest küljest asja peale waa- dates jaotas kuulus Saksa mõttetark Kant affektid eruta- wateks ja rõhuateks. Erutawad affektid suu- rendawad organismi tegewust, rõhuvad affektid alandawad seda. Erutawad affektid suurendawad muskliste liigutusi ja jüdamet tegewust, nad laiendawad weresoonesid. Rõhuvad affektid mõjuwad rõhuwalt meie muskliste peale, jüdamet tuk- jumine jääb nõrgemaks, weresooned lähewad kitsamaks (tõmbu- buwad kokku).

Erutawad affektid on: rõõm, wiha, ägedus, jälestus, rõõmujoowastus, waimustus j. m. Rõhuvad affektid on: kurbtus, hirm, kartus, kahtlus, imestus ja m.

Isenesest mõista ei wõi seda jaotust weel täielikuks pi- dada, sest temal on see halb külge, et meie ainult niisugusest affektidest kõneleme, millele inimlik keel on nimetuse annud.

Nii wõtawad affektide füüsilisest väljendusest niihästi jfemised orgaanid kui ka muskolid osa. Sisemistest orgaa- nidest wõtawad osa: weresooned, süda, kopsud ja näärmed. Kui weresooned laienewad, siis läheb nagu näit. punaseks; kui weresooned kokku tõmbuwad, siis kahwatub nagu. Et affektide väljendamiseks süda filmapaistwalt tegew on, siis on lihtrahwa arusaamise järele „tunne“ ja „süda“ lahuta- mata koosseiswad mõisted. „Tunde“ asemel tarwitatakse jagedasti sõna „süda“. Räägitakse näit., „süda tõmbab enese kramplikult kokku“, „süda lõhkeb“ ja n. ed., kui inimese suurt kannatust tahetakse sõnadega väljendada.

Musklistest, mis affektide väljendamises kaastegewad on, tuleb neid nimetada, mis lühenemise tõttu otsaesise krõmpsu tõmbawad, filmad punge ajawad, naeratuse huultele toowad ja n. ed. Niisuguseid näomuskliste liigutusi nimetatakse mi- milisteks ehk moonutamise liigutusteks. Aga affektide väljendamisest wõtawad ka käe-, öla- ja jala- muskolid osa. Neid liigutusi nimetatakse pantomiimi- listeks liigutusteks.

Tuleb weel selle peale tähelepanu juhtida, et affektijid jagedasti „kirgedeks“ ja „hingelisteks liigutusteks“ nime- tatakse.

Lõpuks tutvustame endid veel Ameerika psühholoogi Jamesi (loe dshemsi) teooriaga, mille järele affektides peaaegu nende füüsiline ilme on. Tundmust, mis teatavas affektis olemas on, tekitab füüsiline ilme. Harilikult arusaamise järele tekib hakatuses meie teadvuses tundmus, ja pärast seda tuleb selle tundmuse ilme ehk väljendus nähtavale. Esialgul ilmub „kurbtus“, ja selle järele kartuse ilme. Jamesi arvamise järele on asi ümberpööratud. Esiteks, seletab ta, tekib teatav füüsiline ilme ja siis alles tekib tundmus, ja nimelt keha avalduse tagajärjena. Näit. kaupmees saab teate, et ta oma varanduse on kaotanud. Pärast varanduse kaotamise „kujutlemist“ lähewad tema weresooned kitsamaks, süda hakkab tasemini tuksuma, hingamine muutub, näo musklid muutuvad, filmist purskawad pisarad välja ja n. ed. Ja seesugune füsioloogiline protsess tekitab terve rea aistinguid. Nende orgaaniliste aistingute summa tekitab kurbtuse tunde. Kurbtuse tunne ei ole siis midagi muud, kui aistingute summa ehk kogu. Jamesi arvamise järele ei oleks kurbtuse tundmust siis olemas, kui tähendatud füsioloogilisi protsesse, mis aistinguid tekitawad, wõiks eemale toimetada. Sääks ainult puhas kujutus varanduse kaotamisest järele. Ja see oleks puhas tunnetusline akt. See on ka kõigi teiste affektide kohta õige. James põhjendab oma teooriat weel sellega, et hirmu tundmus näit. mõnikord mitte psühholoogilistel põhjustel, waid ainuüksi füsioloogilistel tekib (nõndanimetatud põhjustetu hirm). Niisama äratub alkoholi kihwtitus (wägijookide tarwitamine) lõbu tundmust ehk head tuju, ja seks on ka ainult füsioloogilist laadi põhjustes olemas.

Ei wõi aga õigeks tunnustada, et tunded lihtsalt aistinguteks tehakse. Meie wõime selgesti tunda, et meil enne tunded tekiwad, ja et alles peale selle nende väljendused ehk ilmed nähtavale tulewad. Aga ühes asjas wõib Jamesi teooriat õigeks tunnustada, ja nimelt selles, et aistingud, mis affektide füüsiliste ilmutustega seotud on, affektidele nende karakterliku wärwi annawad.

Tundmuste reproduktsioonist. Meie nägime, et aistingud uuesti ilmuda, uuesti tekkida wõiwad. Seda wärwi aistingut, mis minul eile oli, wõin ma täna uuesti tekitada, uuesti meele tuletada. Aga kas on wõimalik ka tundmust uuesti tekitada? Ma tundsin näit. mõne päewa eest „hirmu“. Wõin ma praegusel filmapilgul seda

„hirmutunnet“ uuesti äratada, mida ma selkorral üle elasin? Iseenesest mõista võib neid tundmusi uuesti tekitada, mida meie kord tunnud oleme. Meie võime neid meele tuletada ja veel kord üle elada, mida meie juba kord üle elanud oleme. Meil seisavad enne üleelatud kannatused meeles ja jellepärast hoiame endid kõigest jüst eemale, mis meile kord kannatust, hingepiina on walmistanud.

Edasi võime sedasama küsimust üles seada, mida meie selkorral üles seadime, kui meie kujutluse ja aistingu wahel olewat suhet ära määrata tahtsime, ja nimelt võime küsida, kas uuesti tekitatud ehk reprodutseeritud tunne läheneb oma elawuse poolest sellele tundele, mida meie esialgul üle elasime. Wastus on siin seesama, ja tundmuste kohta võib veel rohkem kui kujutluste kohta ütelda, et nad oma elawuse ja selguse poolest esialgsetele tunnetele ligi ei jõua. Siin mängib, nagu kujutlusteski, väga tähtsat osa inimese individualiteet (isiklikkude omaduste kogu). Ühed reprodutseerivad paremini, teised halvemini. Aga üldine reegel on, et reprodutseeritud, uuesti tekitatud tunded ikka nõrgemad on, kui esialgsed tunded. Inimene, kes karistust on saanud ja kannatust tunnud, unustab nähtawasti teatava järguni selle kannatuse ära, mida ta üle elas, jüst wastasel korral ei hakkaks inimene järeast tegu enam kordama, mille eest ta kord kannatanud on, kui reprodutseeritud tunnetel seesama intensiivsus ehk pingus oleks, kui esialgsetel tunnetel.

Küsimised kordamiseks. Mitmesse klassi võib tundeid jaotada? Misjuguseid tundeid nimetame alamateks? Mis on affektid? Misjused on affektide peajooned? Looge paar näitust. Mitmesse klassi jaotatakse affektid? Misjused affektid kuuluvad esimesse liiki, misjused teise? Jamesi teooria, mis on temas õige, mis wale? Misjuse küsimuse võib tundmuse reprodutseerimise kohta üles seada ja misjuse wastuse võib selle peale anda?

27. peatükk.

Indiuiduaalsetest tunnetest.

Indiuiduaalsed ja sotsiaalsed tunded. Meie nägime, et tunded illemateks ja alamateks jaotatakse, ja nende wahel

ainult tunnetusliste elementide wahes seisab, mis neis wõi teistes tunnetes olemas on.

Meie wõime ka tundmuste jaotuse aluseks elu alalhoidmise bioloogilist mõistet panna, mille juures meie elu alalhoidmise all mitte üksnes elu alalhoidmist kitsas mõttes, waid ka tema edu mõistame. Meie teame, et kui meie jeda wõi teist tunnet üle elame, see üleelamine kas isikliku elu wõi teiste indiviidumide (üksikolewuste ehk isendite) elu alalhoidmisega wõib seotud olla. Neid tundmusi, mis isikliku elu alalhoidmisega seotud on, nimetame meie individuaalseteks (isendlikkudeks) tundmusteks, aga neid tundmusi, mis teiste indiviidumide elu alalhoidmisega seotud on, nimetame meie sotsiaalseteks tundmusteks. Individuaalsed tunded on näituseks „hirmu tunne“, „wiha tunne“ ja m. Sotsiaalsed tunded on näit. „armastuse tunne ligemise wastu“, „kõlbline ehk moraalne tunne“ ja m. On weel teine wahel individuaalsete ja sotsiaalsete tunnete wahel olemas, ja nimelt wõib ütelda, et individuaalsed tunded nende olewuste juures olla wõiwad, kes mitte ühist elu ei ela, kuna sotsiaalsed tunded ainult ühises elus tekkida wõiwad ja ühiselu edenemisega edenewad.

Ehk küll sotsiaalsete ja individuaalsete tunnete wahel olewat wahet mitte karwa pealt ära piirata ei saa, hoiame siiski tehtud wahest kinni ja kirjeldame individuaalseid tundeid psühholoogiliselt ja füsioloogiliselt waatekohalt.

Hirmu tunne. Rõiae tüübilisem individuaalne tunne on hirmu tunne. Hirmu tundeks nimetame meie psühhilist olekut, mis sel juhtumisel tekib, kui meie teadwuses enam wõi wähem selge kujutus mingisuguse kannatuse wõi ülenea kurjuse lähenemise wõimalusest ilmub. Hirmu tunne on psühiline olek, mida elaw loom sel ajal tunneb, kui ta hädaohtu aimab wõi ootab. Temaga käib sellekohane hirmutunde füüsiline ilme käskäes. Inimesel, kes hirmutundmust üle elab, jääwad kõik liigutused seisma, tema seab enese säärasesse olekusse, kui tahaks ta ennast kellegi wastu kaitsta. Süda hakkab kiiremini peksma, nägu läheb lumivalgeks, musklid hakkawad wärisema, hingamine seisatab ja n. ed. Rõik tundemärgid näitawad, et organismi tegewus halwatud on. Pingul olekut wõib ainult nende

orgaanide juures näha, mis tähelepanekuga seotud on, nagu näit. nägemise orgaani juures. See tuleb sellest, et inimene asja näha tahab, mis temas hirmu tunnet äratav. Selle tunde kirjeldusest võib näha, et hirmu tunne väga lähedalt olevuse enesekaitsemisega seotud on. Hirmu tundes walmistab loom ennast wastupanemise vastu ette, sest seda wõitewiisi mõtleb ta oma elu alalhoidmise peale. Hirmu tundmus võib nende loomade juures olemas olla, kes liikumist elu elawad. Nii on selge, et hirmu tunne nimelt niisugune individuaalne tunne on, millest ülemal kõnelesime.

Wiha (pahameel). Wiha tundmus on ka individuaalne tunne ja kõik need tunded, mis wiimasega suguluses on, nagu näit. kättemaksmise, kahjurõõmu ja põlastuse tunded. Wiha tunde kõige äärmist järku nimetatakse meeleluseks, pööraseks wihaks. Wiha all mõistame meie hingelist olekut, mis pahanduse (haawamise wõi pahategemise) tõttu tekib ja mille püüd on teisele olevusele halba teha. Wiha tundmuses peame kaht momenti silmas pidama: esimene moment on see, kus meid milgi wiisil pahandatakse, teine moment see, kus meie teises inimeses kannatust, piina sünnitada tahame.

Wiha ja hirmu wahel on filmapaistew wahel, kuna hirmu tunne ainuüksi kannatusega seotud on, on wiha tunne segatud tunne ja on teatawa lõbuga seotud. Tõsi on, et meie siis, kui meile paha tehakse, kannatust tunneme, aga selle eest saame meie ka omajagu lõbu, kui meie teises isendis kannatust tekitada püüame.

Isegi füüsilistes wäljendustes wõime mõlema tunde wahel ära näha. Kuna hirmu organismi elutegewust maha surub ja musklite energiat alandab, erutab ja kõrgendab wiha musklite energiat; tema elustab musklite energilist tegewust. Kui meie seda asjaolu silmas peame, siis wõime aru saada, miks meie wiha tundes lõbu leida wõime. Wiha tunne nimelt on hingamise orgaanide ja werekroomu orgaanide tegewuse suurenemisega seotud ja see suurendab (ülendab) aju tegewust, mis omalt poolt lõbutooma ärewuse allikaks võib olla.

Sedasama võib ka nende tundmuste kohta ütelda, mis wihaga suguluses on, nagu kättemaksmise tunde ja m. s. tunnete kohta. Kättemaksmise tunne on tingimata lõbu tundega seotud, nagu seda juba Homeer tunnistas, kes rää-

kis, et „kättemaksmine magusam on kui mesi“. Lõbu, mida kättemaksmise tunne eneses sisaldab, võib sellega seletada, et kui kättemaksmine meil korda läheb, siis meie eneses jõudu tunneme, mis teise jõust üle käib. See asjaolu ongi, nagu warsti näeme, lõbuga seotud.

Wiha tunde ühendus enese alalhoidmisega on filmapais-
ter. Elaw loom töötab sellele vastu, mis temale kahjulik, tema elule hädasohtlik olla võib.

Eneserahulduse ehk jõu tunne. Kui mina iseene, oma „mina“ peale mõtlen ja temas teatawaid joonesid leian, mis minu arwates tähtsad, teistele filmapaistwad on, siis onäärane kujutus minu „minast“ lõbu tundega seotud. Kui mina aga iseennast arwustades niisuguseid joonesid leian, mis minu arwates halwad on, siis onäärane kujutus kannatuse tundega seotud. Näit. mul on hea meel, et ma tugew ja osaw olen, et ma joonistada oskan, et ma püüsi lasta oskan, et mul teadmisi on ja m. Aga mul on halb tunne, et ma haiglane ja nõrk olen, et ma seda või teist ei oska teha ja n. ed. Kui meie oma „minas“ mõnd head omadust teame, siis tekitab see meis tundmuse, mida meie eneserahulduseks nimetada võime. Teame meie aga, et meis mõni halb omadus olemas on, siis ei tunne meie mitte seda eneserahulduse tunnet.

Ei ole raske ära näha, et eneserahulduse tunne enesealalhoidmise tundmusega seotud on. Meie peame kõike seda tähtsaks, wäärtusliseks, mis otse või kaudselt meie „mina“ kaitseb. Halb on meie arwates see, mis meie alalhoidmist takistab.

Eneserahulduse tunne muutub sagedasti uhkuse tundeks, ja nimelt siis, kui meie näeme, et meie mõnes asjas teistest ees oleme. Mis uhkuse tunde füüsilise väljendusse puutub, siis on sel järgmised tunnused: keha ajab enese sirgu ja pea püüsti; hingamine on sügaw, rind õieli ja n. ed. Uhkuse wastand on orjameelsuse ehk enesealalhoidmise tunne, mis selles seisab, et inimene ennast teiste inimestega wõrreldes jõuetumaks olemuseks, nulliks peab. Füüsiliselt avaldub see tunne selles, et inimese keha küürus on ja ta teise inimese ees maani kumardab, tema kintsu kaabib ja n. ed.

Riiduarmastus. Meie ei ole mitte üksnes sellega rahul, et meie iseennast ülendades rahuldust tunneme, meie

tahame, et meid ka teised inimesed kiidaksid. Kui meie tööd mitte heakskiitmist ei leia, siis kannatame selle all; kui neid aga heaks kiidetakse, siis tunneme löbu. Nähtavasti tekib nimetatud tunne siis, kui selle või teise teo tegemisel nende või teiste oskuste väljendamisel teised inimesed lähedal on ja oma arvamist nende kohta avaldada võivad.

Kui meie arvame, et teised inimesed meist halba mõtlewad, siis tekib meis häbitunne, mis füüsiliselt selles avaldub, et inimene, kes seda tundmust tunneb, „häbelikult“ maha wahib või näo kätega kinni katab. Uhes sellega punastab inimene, mida sellega võib seletada, et meie „minas“ midagi niisugust peab olemas olema, mis meie arwates mitte kiiduväärt ei ole või et teised vähemalt meie kohta farnasel arwamisel on.

Need on tunded, mida meie individuaalseteks nimetajime.

Kuidas individuaalsetest tunnetest sotsiaalsed tekiwad. Individuaalsete tunnete vaatlemisel läksime sellest arwamisest välja, et need tunded inimesel ainult siis võiksid olla, kui ta teistest inimestest lahus elaks, kui tal ühiselulist ümbrust ei oleks. See arwamine jälle on teisega ligidalt seotud, ja nimelt, et sotsiaalsed tunded sotsiaalses elus (ühiselus) tekiwad.

Tõepoolest ei ole aga inimest olemas, kellel ühiselulist ümbrust ei ole ja sellepärast ei või meie ka ütelda, missugused tunded temal siis oleksid, kui ta teiste inimestega koguni kokku ei juhtuks. Igatahes ei või niisugust inimest olla, kellel ainuüksi individuaalsed tunded oleksid: nad on enam või vähem sotsiaalsete tunnetega seotud.

Need, kes tunnistawad, et ühiselu ülem worm alamaest wormidest välja areneb, peawad ühtlasi kinnitama, et sotsiaalsed tunded individuaalsetest tekiwad. Psüholoogia ülesanne seisab nimelt selles, et ära näidata, kuidas sotsiaalsed tunded individuaalsetest tekiwad. Siin võib üldistes joontes ära tähendada, mil wiisil sotsiaalsed tunded individuaalsetest välja arenewad. Individuaalsed tunded on, nagu nägime, hirmu tunne, wiha tunne, jõu tunne ja n. ed. Et sotsiaalses elus veel uus element juure tuleb, ja nimelt wahekord teiste inimeste vastu, siis on selge, et nende wahekordade „meelestuste“ liitumine tähendatud tunnete külge keerulised sotsiaalsed tunded tekitab.

Küsimised kordamiseks. Misjugused tunded nimetatakse indivi-
duaalfeteks ja misjugused sotsiaalfeteks? Mis on hirmu tunne ja
kuidas on tema füüsiline ilme? Mis on viha tunne? Mis on
enejerahulduse tunne? Kuidas tekib kiiduarmastus?

28. peatükk.

Sümpaatia tundest.

Mis on sümpaatia tunne? Meie nägime, et tundeid
võib individuaalfeteks ja sotsiaalfeteks jaotada. See jaotus
käib teataval määral teise jaotamisega ühte ja nimelt jaotatakse
tundeid veel egoistlikkudeks ja altruistlik-
kudeks. Egoistlikkude tundmuste all mõistetakse neid tundmusi, mis
isiku huvidega seotud on, kes jeda tunnet üle elab. Altruistlik-
kude tunnete all mõistetakse neid tundeid, mis teiste isikute
huvidega seotud on. Et altruistlikud tunded keerulisemad on kui
egoistlikud, siis võib arvata, et nad egoistlikkudest tundmustest
välja arenevad, ja sellepärast on meie ülesanne ära näidata, kuidas
altruistlikud tunded egoistlikkudest tekivad. Selle küsimuse selgi-
tamiseks vaatame, kuidas sümpaatia tunde loomus on.

Wõtame mõned näitused. Rujutlegem, et minu juuresolekul
inimene kas valu tunneb, kannatab ja nutab; mina tunnen teise
kannatuse väljendust nähes ka kannatust, ja mina nutaksin ühes
temaga. Teine näitus: Minu juuresolekul hakkab inimene, kes
rõõmu tunneb, naerma; mina tunnen teise rõõmuavaldust nähes ka
rõõmu ja mõnikord naeran ma ühes sellega, kes rõõmu pärast
naerab. Huvitav oleks nüüd teada, kuidas minu kannatuse tekkimist
teise inimese kannatuse nägemisel ära seletada võib. Tema
kannatab ju sellepärast, et ta valu tunneb, aga minul ei ole
mingisugust valu, miks kannatan siis mina? Minu kannatus on
sümpaatilise järeloomamise tõttu võimalik. See seisab selles, et
meie selle võdi teise tundmuse väljenduse tajumisel (vastuvõtmisel)
jedasama tunnet tundma hakkame ja ühtlasi toimetame nii, kui
oleks see

meie tunne. Aga kuidas võime sümpaatilise järeleaimamise tekkimist seletada?

Sümpaatilise järeleaimamise mehhanism. Et selgusele jõuda, kuidas meie selle või teise isiku tundeid võime järele aimata, juhime tähelepanu kõige esmalt selle peale, et meie liigutusi, mis nende tunnetega seotud on, võime järele teha. Kui meie näit. kellegi naeratavat nägu näeme, siis naeratame meie ise selle juures üsna tahtmata, teiste sõnadega, meie teeme samasuguse liigutuse, nagu meie ees seisew isik. Kui meie näeme, et keegi oma filmakulmud kortsu tõmbab, siis kortsutame meie ka oma kulmusid. See liigutuse järeletegemine on mehaanilist (masinlikku) laadi.

Rahekuine lapsukene näit. naeratab, kui ta oma hoidja naeratusi näeb, ja nutab, kui ta kurba nägu näeb. Sarnaseid liigutuse järeleaimamisi võime meie iseäranis elajate juures näha. Kui näit. üks koer õues haukuma hakkab, siis hauguvad kõik lähedalolevad koerad tema järele. Kui karjas üks lammas määgib, siis hakkavad kõik teised lambad tema järele määgima. Nii tuleb kahtlemata seda fakti tõeks tunnustada, et mõne liigutuse tajumine ühes sellega neid liigutusi ka järele tegema sunnib. Nüüd pöörame oma tähelepanu teise fakti peale, mis tunnete sümpaatilist järeleaimamist ära seletada aitab, ja nimelt, kui meie seda või teist tunnet avaldame, siis tõmbab see avaldamine oma järele sellekohase tunde väljenduse. Kui meie näit. vihast inimest järele aimame, siis võib meis ka vihatunne tema algkujus tekkida.

Sellest selgub nüüd, kuidas tunnete väljenduse taju inimest sunnib neid tundeid üle elama.

Esiteks, kordame veel kord, teeme pärast liigutuse tajumist sellesama liigutuse, ja selle järeletegemise tagajärjel ilmub juba sellekohane tunne.

Siin võime ka näha, et sümpaatia egoistlikkude tundmustega seotud on. Kui keegi meie juuresolekul kannatab, ja meie tema kannatust kergitada püüame, siis teeme seda teise inimese pärast. See on ülemal antud seletuse järele altruistlik tegu, aga seda tegu teeme meie sellepärast, et meie teise inimese kannatamist rahulikult pealt vaadata ei või ja meie iseoma kannatusest lahti saada katsume! See näitus tõestab, et teatavad tehted, mis altruistlikku laadi on, egoistlikkude tunnetega seगतud on.

Sümpaatia tunne oleneb katsest. Meie nägime, et lihtsaid tundeid võimalik on järele aimata, aga niisama võib ka keerulisi tundeid järele aimata. Kui mina juttu loen, milles jutukangelase käekäik minus halastuse tundeid äratav, ja mina tahaksin, et tema elu teistviisi kujuneks, siis tuleb see sellest, et minul tema vastu kaastunnet on, s. o. mina elan needsamad tundmused üle, mida tema on üle elanud. Kui mina ühe ajaloolise isiku elulugu tundma õpin ja tema teod minus waimustuse tunde tekitavad, siis tuleb see sellest, et ma seda isikut sümpaatia mõjul järele alman.

Aga meie ei tohi mitte ära unustada, et kui meie neid või teisi tundeid järele aimata tahame, meie neid üle elama peame. Inimene, kes teatavat tunnet üle elanud ei ole, ei või temale kaasa tunda. Kartlik inimene ei või julge inimese tundmuši järele aimata, sest et ta neid üle elanud ei ole. Inimene, kes iialgi nälga ei ole tunnud, ei või nälgija kannatust mõista. On tarwis teada, kuidas selle või teise tunde väljendused on, ja alles siis võib neid sümpaatia mõjul järele aimata. Rare, halastamata inimene võib alles siis, kui ta elus mõni õnnetus on juhtunud ehk kui ta mingisuguste kannatustega on tegelikult tutvunenud, teiste inimeste kannatusest aru saada. Laps võib kaastundlikult ainult neid tundeid ühes elada, mida ta ise üle elanud on, nagu näit. hirmu tunnet, valu tunnet, nälga, külma ja n. ed. Olevused, keda laps sümpaatia tundmuše mõjul järele aimata võib, on elajad, sest et elajas peaaesjalikult jääraseid tundeid üle elab, mis lapsele mitte tundmata ei ole.

Aga tuleb tähendada, et meie mitte üksnes siis tunnet mõista ja kaastundes teda järele teha võime, kui meie teda üle elanud oleme, meie võime teda ka oma mõtte kujutluse, fantaasia, abil mõista. Nii näit. ei ole mul võimalust olnud neid tundeid üle elada, mis mäekaewanduse töölisel sügawas sahtis on, aga sellest tundeist, mida tööline üle elab, võime selle tõttu, et sarnaseid tundeid enestes reprodutseerime ehk tekitame, umbes aru saada.

Sellest näeme, et kui meie enestes sümpaatia tunnet kasvatada tahame, meie elu mitmekefiste külgedega tutvunema peame, kus need või teised tunded asuvad, aga ühtlasi peame meie waimliselt arenenud, haritud olema, sest et meie kujutluse abil nende või teiste tunnetega tutvuneda võime. Nii on noormees, kes raamatuid lugenud, milles orjade wi-

letsat seisukorda kirjeldatakse, wististi teenijate wastu kaastundlik. Meie wõime täie õigusega kinnitada, et waimline edu sümpaatia tunde kaswamisele, suurenemisele teed taandab.

Sümpaatia edenemise käik. Sellest, mis ülemal öeldud, selgub, et sel tundel mitmesugune keerulisus olla wõib, et ta areneda, kaswada wõib. Inimesesoo esialgsel arenemise astmel ilmutab ennast sümpaatia tunne väga nõrgal kujul. Siin ei ärata ühe inimese kannatused teise juures kannatusi, aga ühes sellega ei ärata nad muidugi ka teise inimese kaastegewust. Kui sel edenemise astmel sümpaatia ülepea rääkida wõib, siis wõib see ainult perekondlik kaastunne olla. Ema on kaastundlik oma laste kannatuse wastu, ühe ja selle sama perekonna liikmetel on üksteise wastu kaastunnet, aga siin ei wõi kaastundmusest wõõraste wastu juttugi olla. Pärastpoole, kui inimesed üksteisega lähemalt kokku puutama hakkawad, läheb sümpaatia tunne omast perekonnast wälja teise perekonna, terve suguharu liikmete wastu. Siis kui suguharud rahwasteks wõi riikideks ühinevad, lewib ükiku inimese sümpaatia terve rahwa wastu. Teiste rahwaste wastu wõib nüüdsete rahwaste rohkem arenenud liikmetel niisama sümpaatia tunne olla. Kui näit. ühel wõõral rahwal raske õnnetus on olnud, siis wõiwad ainult rahwa kõrgemal arenemise astmel olewad isikud temale oma kaastundmusest sel wõi teisel kujul awaldada. Nii on arenenud inimesesoo liikmed näit. Punase Risti feltsi asutanud, mille sihiks on iga inimese kannatusi, riigi, rahwuse, usu ja seisuse peale waatamata, kergitada. Aga sümpaatia ei tarwitse meil mitte üksnes inimesesoo wastu olla, tema wõib ka elajate wastu olemas olla. Näituseks olgu nimetatud loomakaitse feltsid. Nemad kutsuwad inimesi üles elajate wastu halastust tundma ja nende kannatusi wähe kergitama.

Lõpuks wõime weel nimetada, et sümpaatiat terve inimkonna wastu inimkonna armastuseks nimetatakse. Aga ehk küll armastus inimkonna wastu kahtlemata olemas on, siiski on ta meile arusaamata, sest et inimkonda tõepoolest mitte olemas ei ole, waid ainult üksikud inimesed ja üksikud rahwad. Sellepärast näib meile armastus selle wastu, mida olemas ei ole, arusaamata olevat. Selle kahtluse peale ei ole raske wastata, kui meie meeles peame, et teatawat fortitundmused igal inimesel üldse ole-

mas on, sest et meie mõtiskelus „inimene üldse“ võib olemas olla. Nii võime ka „inimkonda“ mõelda ja tema peale need või teised tunded üle viia. Sümpaatia tundmaõppimisest jälgub, kuidas altruistlikud teod egoistlikkudest tekiwad. Altruistlikud tunded kaotavad ühes oma edenemisega ikka enam ja enam oma egoistliku laadi, kuna nad viimaks inimkonna armastuse tundes enam mingisugust omakasu ei nõua. Inimene ohverdab kõik oma isiklikud huvid inimesesoo huvidele, tema ei mõtle enam iseenele peale, vaid tema ülem tunne on armastus inimesesoo, inimkonna vastu.

Rüümitised kordamiseks. Mis on egoistlikud ja altruistlikud tunded? Mis on sümpaatia? Mis on sümpaatiline järeleaimamine? Seletage, kuidas tekib sümpaatiline järeleaimamine? Kuidas oleneb sümpaatia tunne katsest? Tutustage sümpaatia tunde edenemise käigust.

29. peatükk.

Kõlbline tunne. Usuline tunne.

Mis on kõlbline tunne? Kõlbline tunne on väga keeruline tunne, ja nimelt keeruline paljude tunnetuse elementide poolest. Selle keerulisuse tõttu on kõlblisel tundel mitu nimetust. Teda nimetatakse ka moraalseks tundeks, kohusetundeks, kõlblise kohuse tundeks ja südametunnistuseks. Kõik need nimetused olenevad sellest, misugust külge hingeteadlane kõne all olewas tundes vaatab.

See tunne kohustab inimest ühiskondlikus elus midagi tegema. Kuid ühiskondlikkudes wahkordades on tegusid olemas, mida meie headeks nimetame, on tegusid olemas, mida meie halbadeks nimetame. Nii näit. on „waesele inimesele abiandmine“ — heategu, kuna teise inimese petmine halb asi on. Heade tegude all mõistetakse enamasti tegusid, mis ühiskondlusele kasuks on, s. o., mis ühiskondluse olemasolu kindlustawad, kuna halbade tegude all niisuguseid mõistetakse, mis ühiskondlust uuristawad. Näit. wastastik abi, mida seltskonna liikmed üksteisele annawad, kindlustab ühiskondlust (seltskondlust), kuna wale ja pettus ühiskondlust uuristawad, häwitawad. Kui inime-

Jed näit. kõik üksteist petma hakkaksid, siis kaoks wastastik usaldus üksteise vastu ära, ja ühiskonda ei võiks enam olemas olla.

Kui mina teo teen, mida ühiskond heaks nimetab, siis tekib minus rahulduse tunne, minus ilmub teadvus, et ma jeda täitnud olen, mida ma tegema pean, mis tarvilik on. Kui mina aga niisugust tegu mitte teinud ei ole, mida heaks nimetatakse, siis ilmub minus teadvus, et mina mitte jeda teinud ei ole, mida ma tegema pidin, mis tarvilik oli; ma ei ole jeda mitte täitnud, mida minu kohus käsib; ma ei ole jeda mitte teinud, mida ma kõlbliselt tegema pidin; minus ilmub kahetsus tehtud teo pärast, mind hakkab südametunnistus piinama. Rohusetundmust, kõlblise kohuse tunnet, südametunnistust võib kõik kokku moraalseks ehk kõlbliseks tundeks nimetada.

Nii on kõlbline tunne säärase teo tegemisega seotud tunne, mida ühiskondlikes elus heaks peetakse, mida igaüks meist tegema peab.

Südametunnistus. Veel kergem on kõlblisest tundeist aru saada, kui meie jeda tundma õpime, mida harilikult südametunnistuse, südametunnistuse piina, kahetsuse all mõistetakse.

Ma tahtsin teatri minna, aga ei läinud, ja nüüd kahtsen ma jeda; ma ei ananud oma haigele naabrile abi, ja nüüd kahtsen ma jeda. Siin on kaks kahetsust olemas. Aga nende vahel on tingimata suur vahe. Teatri võin ma minna, aga ma ei tarvitse ka just minna; oma ligemisele hädas abi andma pean ma aga tingimata — see on minu kõlbline kohus. Ma ei ole jeda teinud ja nüüd tunnen ma, et südametunnistus mind piinab. Sellepärast tuleb vahet teha „kahetsuse“ ja „südametunnistuse piina“ vahel. Kui ma näit. enesele asja ostsin, mida ma tarvitada ei või, siis tunnen ma kahetsust; mul on kahju, et ma niisuguse asja ostsin. Sel tundmusel on aga vähe ühist südametunnistuse piinaga, mis siis tekib, kui ma kõlbliselt midagi halba olen teinud. Kui näituseks keegi minule ilma tunnistusemeheta raha laenanud on ja ma rahasaamise pärastpoole maha salgan, siis ei anna südametunnistus mulle rahu.

Wähe hingelise oleku vahel, mida meie kahetsuseks nimetame, ja südametunnistuse rahutuse vahel seisab kõige

es malt selles, et esimene isiklist laadi on, teiste sõnadega, tema puudutab minu huvifid, kuna teine ühiskondlist laadi on. Esimesel juhtumisel hindan ma ainult tehtawat tegu, kuna ma teisel juhtumisel minu enese isikut hindan. Nimelt arwan ma minu teo minu isiku külge. Minul on arwamine olemas, et ma seda wõi teist ainult sellepärast teen, et ma nimelt see ja mitte keegi muu ei ole. Kui ma seda wõi teist tegu teen, siis tunnen ma, et ma mitte enam kõlb- liseft puhast inimene ei ole, teiste sõnadega, ma ei ole enam niisugune, kes ma olemas pean. Sellest sünnib südame- tunnistuse rahutus ehk piin.

Kõlblise tunde tekkimine. Tuleb tähele panna, et kõlb- lise tunde iseloomulikuks küljeks kõlblise tunde käskiwus on, teiste sõnadega, et meis teadwus (arusaamine) olemas on, et meist wäljaspool midagi olemas on, mis käsib. See kõlblise tunde iseärasus, mida harilikult „kõlblise tunde kohustawuseks“ nimetatakse, on filosoofse juba ammu huvitanud, ja nad on katsunud ära määrata, kus selle kohustawuse allikas on.

Nõndanimetatud intuiitiwliku kooli filosoofid ar- wafid, et kõlblise tunde kohustaw laad sellest tunnistust an- nab, et ta inimesele külge loodud, et ta sündimisest päritud on. Seda teooriat tõestatakse kahe järgmise wäitega: 1) Iga inimene teab wäga hästi, mis hea ja mis halb on; tema teab näituseks, et pettus, wargus jne. halb on; aga see oleneb sellest, et kõlbline tunne ja kõlbliste reeglite tund- mine inimesel külge loodud on; 2) kõlbline tunne on kõigil rahwastel ühesugusel määdul olemas, mis jällegi sellest tun- nistab, et see tunne inimesel sünnipärane on. Kui see tunne kaswatuse, kogemise wili oleks, siis peaks ta mitmesugus- tel rahwastel, kellest üks rohkem edenenu on kui teine, ise- sugusel määdul olemas olema.

Teise teooria poolehoidjad, mida meie arenemise teooriaks nimetada wõime, seletafid esimese teooria wastu: 1) Kui suurem hulk inimesi tõesti teawad, mis hea ja mis halb on, siis ei tule see mitte sellest, et inimesel kõlbliste reeg- lite teadmine juure loodud on, waid sellest, et need haritused harilikud on. 2) Ei wõi ka selle tõendusega nõus olla, et kõlbline tunne ühesugusel määdul kõigile rahwastele omane on, sest et tõepoolest mitmekesistel rahwastel kujutlused sel- lest, mis hea ja mis halb on, täitsa isesugused on. Seda, mis

meie arvamise järele hea on, ei lugenud wanad greeklased ja roomlased mitte heaks. 3) Selle wastu, et kõlbline tunne inimese sünnipärane tunne on, räägib weel asjaolu, et rahwaid olemas on, kellel kõblist tunnet ülepea olemas ei ole ja kes midagi kohustawat makswaks ei loe. 4) Loomadele on ka vähemal või suuremal määral kõlbline tunne omane. Meie võime sagedasti tähele panna, et loomadel kahetsuse tunne olemas on, kui nad midagi „halba“ on teinud. Nende kahetsus on inimese südametunnistuse piinaga, mida inimene üle elab, täiesti ühesugune. Selle teooria järele on kõlbline tunne katse ja kasvatuse tagajärg.

Nende kahe teooria kohta võime järgneva tähenduse teha. Need, kes seletavad, et kõlbline tunne inimesele looduse poolt kaasa antud on, eksivad peaaesjalikult selles, et nad kõblise tunde kui väga lihtsa tunde peale vaatavad. Kõlbline tunne on aga tõeliselt väga keerulist laadi ja tema sisaldab eneses elementisid, mis kogemusest tekivad.

Niisama on ka faktid, mida edenemise teooria poolehoidjad tõestusena toovad, väga kahtlased. Rahtlane on, et rahwaid olemas oleks, kes ühiselu elavad, kellel kõblist tunnet ei oleks ja kes mitte ei tunnustaks, et midagi kohustawat olemas on, mida täita tuleb. Ei ole rahwast olemas, kellele kõlbline tunne, kõblised harutused võõrad oleksid. Niisama on kahtlane, et loomadel umbes samasugune südametunnistuse piin olemas oleks, kui inimestel. Meie peame tunnistama, et südametunnistus ikka isiku kujutlusega seotud on, mida aga loomadel mitte olemas ei ole.

Et kõblise tunde tekkimisest mõista, tuleb tähelepanu sellele juhtida, et see tunne ainult ühiselus tekkida võib. Peale selle on selle tunde tekkimine siis võimalik, kui kujutlus meie „minast“, meie isikust hästi välja arenenud on. Kuidas meie endile ühiselu arenemisest kujutleme, kas meie ühiselu esialguslikeks elemendiks perekonna loeme või ühiskonna, ikkagi peame tunnustama, et perekonna või ühiskonna liikmed teatavate reeglite alla end painutama peavad, mis esialgse seltskonna elu korraldavad. Kui niisuguseid reegleid mitte olemas ei ole, siis on ühiselu võimatu. Esialgse seltskonna elu tema kõige madalamatel astmetel korraldavad ikka kindlad reeglid, mille täitmine igale ühiskonna liikmele kohuslik on. Nii räägitakse: „sa ei pea mitte tapma“, „sa ei pea mitte warastama“ jne. Iga tegu, mida ühiskonna liige mitte täita ei taha, on käristuse ja laitmisega seotud.

Neid reegleid, mis veel üleskirjutamatud, on efialgse ühis-konna iga liige kohustatud täitma; need reeglid tungiwad neil lihase ja luuse ja kantakse põlwest põlwe edasi.

Kui meie seda asjaolu filmas peame, siis saame aru, miks kõlblise tunde üks külg kohustamus (kohuslikkus) on. Nende reeglite täitmine, mille abil ühiselu korraldatakse, on ikka kõigile neile, kes ühiselu elawad, kohuslik olnud. Need reeglid tekiwad inimese teadwuses, kui midagi niisugust, mida k ä s t u d on, mis kohuslik on, mida täita tuleb. Nende reeglite täitmine on nii sagedasti meie teadwuses kohuslikkusega seotud olnud, et alalise asjotiatsiooni mõjul kohuslikkuse element kõlblise tunde külge liitus ja nimetatud tundele tema iseloomuliku wärwi andis.

Usuline tunne (usklikkus). Sõnadega „usuline tunne“ tähendatakse seda tunnete salka, mis seotud on kujutlusjega „jumalast“ ja „transsedentsest ilmast“. Inimene, kes maailma siseseseade üle mõtleb, näeb, et maailma suurepärasust ja ilu ainult sel juhtumisel seletada võib, kui meie õigeks tunnustame, et teda wägew looja on loonud, ja maailma targast otstarbekohasest siseseseadest wõime üksnes siis aru saada, kui meie tunnustame, et maailma tark walitseja walitseb. Nii tärkab kujutlus jumalast kui maailma loojast ja ülitarbast walitsejast.

Rujutus jumalast kui maailma loojast ja walitsejast on kujutlustega kõige ülemast täielikkusest seotud: jumal on kõige wägewam, kõige targem, kõige heldem olemus. Niisugune kujutlus tekitab inimeses a u k a r t u s e t u n d e jumala wastu. Usklik inimene usub kindlasti, et maailma walitseja maailma elu kõlblisele täielikkusele juhib ja ühes sellega usub ta, et jumal üksinda isiku tegewust juhib, et jumal tema eest hoolitseb ja muretseb. Usk sellesse tekitab usklikus inimeses t ä n u ja a l l a h e i t l i k k u s e ehk alistumuse tunde jumala tahtejõule. Kindel usk, et jumal inimese hea käekäigu eest hoolitseb, tekitab temas lootuse, et üksiku isiku olemasolu ära ei lõpe, et inimese hing surematu on.

Ukartuse, tänu ja alistumuse wõi poolehoidmise tunded ühinewad üheks tundeks: j u m a l a a r m a s t u s e t u n d e k s.

Küsimised hordamiseks. Kuidas nimetatakse veel kõlblist tunnet ja mis on kõlbline tunne? Misugune wahel on kahetsuse ja südametunnistuse piina wahel? Misugune iseloomulik iseärasus on kõlb-

lifel tundel olemas? Nimetage kaks kõlblise tunde tekkimise teooriat? Misfugused puudused on neil teooriatel olemas? Kuidas tekib kõbliline tunne? Misfuguste kujutiustega on usuline tunne seotud? Kirjeldage usulist tunnet.

30. peatükk.

Intellektuaalsed ja esteetilised tunded.

Loogilised ehk intellektuaalsed tunded. On tunnete falk olemas, mis selle tõttu tekiwad, et kujutluste wahel kindlad suhted olemas on. Need on tunded, mis nende wõi teiste loogiliste protsessidega seotud on. Neid nimetatakse loogilisteks ehk intellektuaalseteks tunneteks. Nende hulka kuuluwad: imekspanemine, kahtlus, wasturääkimise tunne ja m. Imekspanemise ehk imetlemise tunne tuleb sest, et meie teatawal filmapilgul oma tähelepanu ühegi kujutluse peale juhtida ei wõi. Imetlemise tunne tekib siis, kui üks kujutlus ootamata meie teadwuses ilmub, nii et tähelepanu kohe tema peale seisatama ei jää.

Selles wõi teises kujutluste ühenduses wõib minu kindel usk wõi kahtlus ilmuda.

Kui loogilistes protsessides selgust, korda, arusaadawust on, siis tekitawad säärased protsessid meis lõbutunnet; selgusetus, korratus, arusaamatus äratawad meis kannatust. Meile walmistab iga teooria lõbu, mis seda wõi teist faktide rida seob, niisama walmistab meile ka lõbu see, milles kindel plaan olemas on, mis meie arusaamist kergitab. Kui hulga muljete wahel ühtlus on, mis ülewaadet ja arusaamist kergitab, siis walmistab see arusaamise kergitus meile lõbu. Kui meie kaua aega ühest asjast aru ei ole saanud ja siis korraga aru saama hakkame, siis walmistab see meile ka lõbu. Intellektuaalsete tunnete hulka käib ka see lõbu tunne, mis samastamise protsessiga seotud on. Kui meie mõne kujutluse juurest sarnadust leiame, siis walmistab see meile teatavat lõbu. Sellepärast pakub ka mõtteterawus, metaafer ehk piltlik ülekanne, igafugused samastused ja m. meile lõbu.

Teisest küljest ei tunne meie mingisugust lõbu, kui keegi kõne peab, mis oma sidumata mõtete poolest meile arusaamatuks jääb, kuna loogiliselt seotud kõne meis igakord lõbu

äratab. Halvasti kirjutatud kirja lugemine toob meile ainult kannatust. Iga wasturääkimine on meile wastumeelt. Wasturääkimise eemaletõrjumine pakub meile igakord lõbu.

Elementaarised esteetilised tunded. Elementaarseteks esteetilisteks tunneteks võib kõiki neid tundeid nimetada, mis heli, värwi, liikumise aistingutega ja m. teatud on. Meie teame, et teatavad värwide kokkuseaded meile lõbu walmistawad. Niisugustest kokkuseadetest räägitakse, et nad värwide harmoonia ehk kokkukõla tekitawad. Nii peetakse näit. punast ja rohelist, kollast ja wioletti, sinist ja oranshi hästi sobiwateks ehk kokkupassiivateks värwideks, kas need värwid tõepoolest üksteisega kokku käiwad ehk harmoneeriwad või kas teised harmoonilised kokkuseaded olemas on, võib küsimus olla, mille üle waielda võib, aga wastuwaidlematu tõsi on, et värwide harmoonia tõesti olemas on. Teatavad värwide kokkuseaded walmistawad meile tõepoolest lõbu, s. o., nad on meie meelest ilusad. Igaüks teab, et kuld ja hõbe näit. mustal alusel ilus on.

Mõne heli kokkukõla meeldib meile, näit. oktaaw ehk kokkukõla, milles wõnkude wahekord kui 1:2 on, või duodeetsim, milles wahekord on, kui 1:3 jne. Mõned hingeteadlased pööravad helide harmoonia seletamisel tähelepanu nähtustele, mida põrisemiseks nimetatakse. Kui ühel ajal kaks heli mõjuwad, milles mõlema wõnkude arwu wahel palju wahet ei ole, siis võib ühel filmapilgul heli perioodilise suurenemise ja nõrgenemise pärast nähtus tekkida, mida põrisemiseks nimetatakse ja mis meie lõbu mitte ei ärata. Põrisemine võib mitte üksnes peahelide ühinemisest tekkida, waid ka obertonide ehk kõrgete helide ühinemisest, ülepea igas helide kokkukõlas. Aga need helide kokkukõlad, mis mitte põrisemisi ei sünnita, äratawad meis lõbu ja meeldiwad meile. Iseenesest mõista ei või põrisemiste puudumine weel helide kokkukõla mõnu täitsa selgeks teha, aga wahemalt selgub, et ainult need helide kokkukõlad meie meelest ilusad on, mis mitte põrisemist ei sünnita.

Esteetilistest lõbudest, mis nägemise tajudega teatud on, olgu järgmised nimetatud.

Rõwer joon mitte-järskude üleminekutega on meie meelest ilus. Kui meie aga murtud joone tajume, siis ei paku see meile mingisugust lõbu.

Meile meeldib sümmeetria (tasamõõt), meile meeldiwad

fümmeetrilised asjad. Miks nad meile meeldivad, on teadmata, et aga kõik, mis fümmeetrias (tasamööddus) on, meile meeldib, selle vastu ei saa waielda. Siis tuleb weel nime-tada, et meie meelest need asjad ilusad on, mis nõndanime-tatud kuldse ehk harmoonilise jaotuse põhimõtte jä-rele jaotatud on. Kui üks asi oma jagudes sel wiisil jagu-neb, et suurem jagu niisuguses suhtes vähemaga on, kui terwe asi suurema jaoga, siis võib tema kohta ütelda, et ta kuldse jaotuse põhjasmõtte järele ära jaotatud on. Kui meie püstjoone üle põikjoone tõmbame, aga nii, et nad risti teeksid ja et see rist meie meelest ilus oleks, siis näeme, et terwe püstjoon niisuguses suhtes suurema joone jaoga on, kui suurem jagu vähemaga. Raamatu kaust, wiisikaar-tide kaust jne. peab nii olema, et neis suurem ja vähem kül-g enam või vähem selle seaduse järele õiges suhtes ehk pro-portfioonis oleksid.

Sellega oleme kõik lihtsamad esteetilised tundmused üles lugenud, mis otsekohe nende või teiste aistingutega seotud on. Aga kõla ja värwi aistingud võivad ka sel juhtumisel esteetilisi tundeid äratada, kui nad assotsiatiivlikult nende või teiste kujutlustega seotud on. Muusikas võib assotsiatsiooni abil neid või teisi kujutlusi äratada. Nii võib näit. helide abil tormi kujutada, vihase inimese tun-deid, looduse waikust, õrnust ja ülepea kõiki keerulisi hinge-lisi liigutusi. Lossi wäremetes ei ole iseenesest mingisugust ilu, aga siiski pakuvad nad meile palju esteetilist lõbu ja nimelt sellepärast, et nad assotsiatsiooni tõttu meis mitmekehi-sed keerulised kujutlused äratavad.

Peale ülemalkirjeldatud elementaarsete on weel üle-mad esteetilised tunded olemas. Wahe kahe salga wahel on peaasjalikult selles, et wiimased rohkem kujutlusi nõuawad.

Ühendawuse tunne. Ülemate esteetiliste tunnete hulka käib tunne, mis kõige sellega, mis ühendab, seotud on. Meie peale awaldab esteetilist mõju kõik see, mis määratu, otsatu, lõpmatu on, nagu näit. igawene lõpmatu aeg, ruumi lõpmatus, määratu taewawõlv. Esteetilise mulje saame ka sellest, millel väga suur jõud on, nagu tulepuruskawaist mäest, kosfest, ilmamerest jne. Selle tunde tekkimist seletatakse järg-misel wiisil. Kui meie wägewa, wõimuka, suure inimese tegusid waatleme, siis on meil waimustuse tunne olemas. See tuleb fümpaatilise järeloomamise tõttu: meie kujutleme endile,

kui oleksime ise wägewa inimese asemel ja teeksime tema tegusid. Aga niiviisi wõime meie mitte üksnes elawaid olemusi järel aimata, waid ka mitteelawaid; sest ka neid wõib järele aimata, kui meie neid elawate olemustena endile kujutleme. Sellepärast äratab nende jõu tajus meis waimustuse tunde. Aga mispärast ei ärata nad meis hirmu tunnet? On ju nähtused, mis meie meelest suurepäraseks on, looduse wägewad jõud, mis meile hädaohtu wõivad tuua. Selle peale wõib wastata, et suurepärase nähtuste tajumisel, s. o. niisuguste nähtuste tajumisel, millel määratu jõud on, hirmutunde waimustuse ehk joowastuse tunne ära warjab.

Roomilikkuse tunne. Esteetiliste tunnete sekka käib ka tundmus, mis kõige sellega seotud on, mis naeruwäärne on. Selle tunde iseärasuseks on naer, s. o. perioodilikult sündiwa, kange wäljahingamise füsioloogiline akt. Sellepärast nimetatakse ka seda tunnet koomilikkuse, kentsakuse, naljakuse tundeks. Seda tunnet seletada tähendaks peasjalikult asjaolu ära seletada, millest naer tekib. Naer on puhas füüsiline akt, ja wõib ka füüsilist laadi põhjustel ilmuda, näit. külma mõjul, kõdistamise mõjul jne. Aga misugused psühholoogilist laadi põhjused sünnitawad naeru? Mõne arvamise järele tekib see, mis kentsakas, naeruwäärne on, sel juhtumisel, kui meie näeme, et tegu ja teo siht lahku lähewad. Kui näit. keegi teed mööda läheb ja kukub, siis näeme meie, ei käi ju siht ja tegu mitte kokku, sest kukkumine rikkus tegewa isiku sihtisid. Seda seletust ei wõi aga rahuldawaks pidada, sest fisiselangev maja, põlew hoone jne. ei kutsu mitte naeru meie huultele. Psühholoogilise seletamise juures, miks naer tekib, peame meeles pidama, et kentsakus mitte ühe teatawa põhjuse tagajärjena ei ilmu: on palju põhjusi olemas, mis naeru äratawad. Aga kõige üleüldisem naeru põhjus on wist järgmine. Teatud filmapilgul on meie meelest, kui näeksime meie midagi tähtsat wõi kui tahaksime meie midagi, millel tõsine tähtsus on, enestes tajuda. Selle tõttu on meie tähelepanu väga erk. Ühes sellega on ka meie närwisüsteem pingul: meie hoiame kõik liigutused tagasi. Aga kui meie ootus petetud on, kui see, mida meie enestes tajume, mitte tähtis asi ei ole, waid selle wastu wilets ja tähtsufeta, siis ei ole meie tähelepaneku ja närwide erkus ja pingulolemine mitte temale kohased. Närwide erutus, mis siamaani olemas oli, peab kuidagi

viisi ära kaduma, ja see mõib ainult siis sündida, kui närwide erutus lahkub, teiste sõnadega, kui need mõi teised musklite liigutused tekiwad. Need musklite liigutused aga tekitawad naeru. Aga seegi seletus on ainult mõne juhtumise kohta õige. Teised juhtumised nõuawad jälle isesuguseid seletusi.

Küsimised kordamiseks. Misjuguiseid tundeid nimetatakse intellektuaalseteks? Lugege nad üles. Misjuguised tunded on wärwide, helide, aistingutega seotud? Misjuguist osa määngib asotsiatsioon elementaarsetes esteetilistes tunnetes? Kirjeldage ülendamuse tunnet. Kirjeldage kentsakuse mõi naljakuse tunnet. Kuidas tuleb naeru seletada?

Kolmas jagu.

Tahte psühholoogia.

31. peatükk.

Omatvõllilised (aktiivsed) ja mitte-omavõllilised (passiivsed) liigutused.

Tahte tegewus. Meie nägime, et tahteline protsess teisest psühilistest peaprotsessidest selle poolest lahku läheb, et tahtelises protsessis meie midagi teeme ehk toimetame, mingisugust muutust sifemises või välises ilmas korda saadame.

Wõib kaht seltsi tehteid olla, mida tahtmine korda saadab. Kui ma näit. üht teatavat asja waatan ja midagi seda waatamist takistab, aga ma selle peale waatamata oma tähelepanu asja pealt ära ei pööra, siis on see tähelepanu tahtelise tegewuse tagajärg. Kui mu tähelepanu ühe kujutluse peale peatama jääb, siis sünnib see ka tahte tegewuse tagajärjel. Kui mul üks teatav tunne tekib, aga mina ei soowi, et teised minu tunnet näeksid, ja mina teda warjan, maha surun, siis on see tundmuse mahasurumine ka tahte tegewuse tagajärg. Kui tahtmine niiviisi kujutluste või tunnete peale mõju awaldab, siis nimetame meie niisugust mõju awaldamist tahte sifemiseks tehteks. Aga tahte abil võime meie ka igasuguseid kehaliigutusi teha. Näit. mina tahtsin kätt tõsta ja tõstsin ta üles: see on tahte tegewuse tagajärg. Ma tahtsin pead tõsta ja sellepärast tegin ma liigutuse, mille tõttu ka pea tõusis. Kui tahe ennast neis või teistes kehaliigutustes ilmutab, siis nimetatakse sääraht tegu tahte wälimiseks tehteks.

Et meie tahtelise protsessi loomusest õigesti aru saaksime,

tuleb meil neid liigutusi tundma õppida, mida elaw olewus teha wõib, mis aga mitte tahtelist laadi ei ole.

Liigutused. Nende liigutuste hulka, mida elaw olewus teeb, käiwad järgmised: 1) reflektiivlikud, 2) automaatlikud ehk impulsiivlikud, 3) instinktiivlikud ehk loomusunnilised ja lõpuks 4) tahtelised ehk omawolilised. Neid liigutusi lähemalt waadates, peame meie tähele panema, kas selle wõi teise liigutuse eel need wõi teised teadmuselised psühhilised protsessid käiwad wõi mitte.

Seidame nüüd pilgu üksikute liigutuste peale.

Reflektiivlikud liigutused. Meie nägime juba, mis reflektiivlikud liigutused on. Näit. kui meie arwame, et keegi meie filma wõib puutada, siis teeme meie filma kaitsmiseks liigutuse, mida filma pilgutamiseks nimetatakse. Sel liigutusel on oma otstarbekohasus olemas, s. o. tema abil wõib teatawat otstarwet, sihti saawutada, mis organismile kasulik on; aga selle liigutuse otstarbekohasusest ja ülepea kõigi reflektiivlikkude liigutuste otstarbekohasusest ei wõta meie mitte osa. Kui näit. hingamise kurku raasuke toiduainet juhtub ja meie kõhaga teda kõrwaldame, siis sünnib kõrwaldamise protsess täitsa masinlikult, ilma et meil selle kohta ütlemist oleks, kas meie seda teha tahame wõi mitte. See liigutus on, nagu kõik teised reflektiivlikud liigutused, masinlikku laadi. Reflektiivlikkude liigutuste masinlik laad paistab iseäranis neist liigutustest wälja, mis filmatera laienemise ja koondamisega seotud on. Meie teame, et siis, kui filma peale kange walgus mõjub, filmatera ennast kokku tõmbab; kui aga filma peale nõrk walgus mõju awaldab, siis läheb filmatera laiemaks. See sünnib aga ilma meie teadmata, nii et ütelda ei wõi, et tema eel mõni psühiline olek käib. Reflektiivlikkudes liigutustes on asjalugu nii, et kui mingisugune wäline erutus olemas on, tema järel tingimata liigutus käib, mida meie täitsa masinlikult teeme. Nii tuleb tunnistada, et reflektiivlikud liigutused mitte mäne teadmuselise protsessi tõttu ei teki, waid masinlikult. Ahtlasi tuleb tähendada, et reflektiivlikud liigutused wäljaspoolt tulewate erutuste tõttu sünniwad. Reflektiivlikkude liigutuste ja automaatiliste ehk impulsiivlikkude liigutuste wahel on suur wahel.

Automaatlikud ehk impulsiivlikud liigutused. Automaatlikkude liigutuste hulka kuuluwad näit. liigutused, mida fündinud laps teeb. Tema liigutab kätt sinna wõi teisele poole,

tõstab jalgu mõi käsi üles ja lasseb neid maha vajuda, häälitseb, nutab jne. Kõik need liigutused on täitsa otstarbekohasufeta, s. o. nad ei püüa kindlaid sihtifid kätte saada, waid neid tehakse nii, kuidas juhtub. Kui noored elajad unest ärkawad, siis teewad nad mitmekesifeid liigutusi; neil liigutustel ei ole mitte kindlat sihti. Aga mil põhjusel sünniwad need liigutused? Meie peame arwama, et need liigutused süüfilist laadi põhjustel sünniwad ja nimelt peab arwama, et närwikeskustesfe palju närwienergiat kogub, mida inimene mõi loom sunnitud on jälle wälja andma, ära kulutama. Selle tõttu tekiwad närwitfentrumites ehk keskustes erutused ja erutuste mõjul sünniwad tähendatud liigutused. Nii ei seifa põhjused, mis automaatlikke liigutusi sünnitawad, mitte meist wäljaspool, nagu see reflektiivlikkudes liigutustes lugu on, waid need on erutused, mis närwide keskustes sünniwad. Selge on ka, et automaatlikkude liigutuste eel mingifugust kindlat, psühilist akti ei käi. Aga tunnistada mõib, et nende eel segane rahulolematuse tunne olemas on, millest elaw olemus lahti saada püüab.

Instinktiivlikud liigutused. Kui instinktiivlikkudest liigutustest räägitakse, siis mõeldakse neid keerulifisi liigutusi, mida loom teeb ja millel otstarbekohasus olemas on, aga mille kohta meie tunnistama peame, et nende otstarbekohasus elajate teadwusele mitte kättesaadaw ei ole. Näit. kobras, kes mitte wabaduses ei ole sündinud ja talwe näinud ei ole, hakkab talwekortereri jaoks materjaali koguma, ilma et ta teiste kobraste käest seda oleks õppinud. Selles tehtes teeb ta terve rea liigutusi, mis teatawaid sihtifid kätte saada püüawad. Tema tehted kannawad otstarbekohast laadi, aga on näha, et see otstarbekohasus temale täitsa arusaamatu on, ei ole ta ju enne weel talwe näinud ja ei tea ta ka sellepärast, et talwel soe elamisferuum tingimata tarwilik on, kui ta mitte külma kätte ära surra ei taha.

Instinktiivlikke liigutusi ei tee mitte üksnes elajas, waid ka inimene. Wõtame näit. imemise protfessi sündinud lapsukefe juures. Esimese pilgu peale mõib arwata, et imemise protfess reflektiivlik liigutus on, ja nimelt, et teataw puudutamine huulte külge erutuse äratav, mis omalt poolst huulte liigutuse tekitab. Aga see ei ole sellepärast mitte õige, et laps imemise liigutuse ainult sel korral teeb, kui ta süüa

tahab, ja ainult niikaua, kui ta nälgas on. Kui laps enam süüa ei taha, siis jääb imemise liigutus kohe seisma. Seda-
jama näeme ka siis, kui meie lapse suu külge tühja nisa paneme. Sellest selgub, et imemise liigutused teatavate tun-
netega käskikäes käivad, et nad rahulolematuse tundeid eemale
tõrjuda ja lõbutunnet kätte saada püüavad.

Nii seisab wahel instinktiivlikkude ja reflektiivlikkude
liigutuste wahel weel selles, et reflektiivlikud liigutused ilma
meie teadmata, instintivlikud aga meie teadmisel sünnivad.

Tahtelised ehk omawolilised liigutused. Kui meie neid
liigutusi vaatame, mida tahtelisteks ehk omawoli-
listeks liigutusteks nimetame, siis näeme kohe, mis sugune
juur wahel tahteliste liigutuste ja liigutuste wahel, mida
ülemal tundma õppimine, olemas on. Mina tahan asja
kätte saada, mis põrandal maas on. Seks teen ma jälle selle-
kohase liigutuse. Ma tahan kätt laua külge panna, mis
minust paremal pool on, ja seks teen ma teatava liigutuse.
Neist näitustest võib näha, et kõigis neis liigutustes, mida
meie tahtelisteks nimetame, kindel otstarwe, siht olemas on.
Tahtelise tehte tegemise eel on meie teadwuses kujutus
sihist olemas, aga ka kujutus neist liigutustest, mis nende
sihtide saawutamiseks tarwilised on. Mina tean näit. et
kui ma üht asja kätte saada soowin, mis minu pea kohal
on, ma käeliigutuse ülespoole tegema pean. Ma tean, et
kui ma maast asja üles tõsta tahan, ma ennast kumardama
pean. Enne kui mõnd tahtelist tehet ära teha, pean ma
enelele nii hästi sihti kui ka liigutusi, mis seda sihti kätte
saada aitawad, kujutlema. Nii on tahteline liigu-
tus järane liigutus, mida kujutus kätte-
saadawast sihist, aga ka kujutus neist liigu-
tustest, mida sihi saawutamiseks on tarwis
teha, tekitab.

Tahteliste liigutuste tekkimine. Kui meie inimese
hingelu arenemise peale pilku heidame, siis selgub, et esi-
algul niisugused liigutused tekiwad, mis mitte omawolilist
laadi ei ole. Lapse juures näeme meie reflektiivlikke,
automaatlikke ja instinktiivlikke liigutusi, aga tahtelisi lii-
gutusi ei näe meie mitte: viimased tekiwad pärastpoole.
Kui asi nii on, siis seisab psühholoogia ülesanne selles, et
ära näidata, kuidas mitte-omawolilistest liigutustest oma-
wolilised wälja arenewad. Üleüldse võime ütelda, et mitte-

omavoliliste liigutuste ja nimelt automaatlikkude külge kujutus teatawast sihist ja kujutus neist liigutustest liitub, mille abil seda sihti kätte saadakse. Seda külgeliitumise protsessi wõime endile järgmisel wiisil kujutleda. Ütleme, et laps automaatlikult mingisuguse liigutuse teeb ja kujutleme endile, et selle liigutuse järele juhtumisi lõbutunne käib. Kujutleme endile edasi, et seda liiki liigutus mitu korda teatawat lõbutunnet äratab. Niisugustel tingimistel peab tähendatud liigutuse ja lõbutunde wahel asotsiatsioon tekkima. Selle asotsiatsiooni tõttu wõib sündida, et kui lapsel kujutus lõbust ilmub, ta kohe ka liigutuse teeb, mis lapses igakord lõbu äratab. Laps näeb näit. ühe asja. Kui ta automaatlikult mitmekefiseid sihita liigutusi teeb, puudutab ta käsi juhtumisi seda asja. See puudutus walmistab temale lõbu. Ütleme, et see mitu korda nii sünnib. Pärastpoole wõib ta selle lõbu lihtsa meeletuletamise puhul liigutuse teha, mis temale ta tehtud katsete järele uuesti seda lõbu walmistab. Sel wiisil tekib automaatilistest liigutustest omawoliline ehk tahteline liigutus.

Küsimised kordamiseks. Misjugused tahtetegewuse wõimalikkused on olemas? Misjuguseid liigutusi wõiwad elawad loomad teha? Misjuguseid liigutusi nimetatakse reflektiivlikkudeks? Misjuguseid — automaatlikkudeks? Misjuguseid — instinktiivlikkudeks? Misjugune wahel on instinktiivlikkude liigutuste ja reflektiivlikkude ning automaatlikkude wahel olemas? Misjuguseid liigutusi nimetatakse tahtelisteks? Kuidas tekivad tahtelised liigutused?

32. peatükk.

Tahtelise akti elemendid. Tahtelise akti momendid.

Meie nägime, et tahteline akt keeruline psühiline akt on. Nüüd tuleb meil waadata, misjugustest elementidest ta koosneb. Seks tutwustame endid esmalt nende protsessidega, mis tahtelise akti ettewalmistamise astmed on. Niisugused protsessid on, nagu warsti näeme, himu ja soov.

Tahte ja tunde ning liigutuste wahekorid. Paljud arwawad, et kui meie tahtest räägime, meie selle all järeast akti mõistame, millel tunde ja kujutlustega midagi tegemist ei ole.

Aga nagu juba eelminewas peatükis nägime, käib kujutlus tahtelise akti kokkuseadesse; tahtelise akti kokkuseadesse käib niisama ka tunne. Tahtelises aktis püüame meie löbu saamutada või kannatusi eemal hoida. Löbu saamutamiseks ja kannatuste eemaletõrjumiseks on tarwis liigutust teha. Nii on tahtelise aktiga tingimata seotud liigutused. Tahte sidet tunde ja liigutustega võib iseäranis neis psühilistes olekutes näha, mida himudeks ja soowideks nimetatakse ja mis mõne hingeteadlase arvamise järele tahte algelised aktid on.

Himu ehk iha. Kui elaw olewus kannatuse tunnet tunneb ja tema sellest kannatuse tundest lahti saada püüab, aga kui temal selsamal ajal asjast kujutlust ei ole, mis kannatust ära kaotada võiks ja selle asemel löbu pakuks, siis nimetatakse säärast psühilist olekut „himuks“. Näit. lapsel on esimesel eluastmel näljatunne olemas, ja selsamal ajal ei ole tal veel kujutlust piimast, mis tema nälga kustutada võiks. Niisugust olekut nimetatakse himuks. Meil võib himu piima järele, võib himu tegewuse järele jne. olemas olla.

Soow. Himu muutub soowiks, kui tema juure kujutlus asjast liitub, mis löbu pakkuda või kannatust eemale tõrjuda võib. Selle psühilise oleku tähtsamaks tundemärgiks on kujutlus asjast, mis lõbutunnet pakub või kannatust ära kaotab. Et wahel himu ja soowi wahel silma paistaks, toome paar näitust. Meil võib näit. himu söögi järele olla, kuna meie selsamal ajal selle peale rõhku ei pane, misugune toiduaine meie näljatunnet rahustada võib, aga meil võib ainult „soow“ mäitsewa puuwilja järele olla, sest siin on kujutlus asjast olemas, mis meile löbu pakub. Meil võib „soow tubakasuitsetamise järele“, „soow joomastawate jookide järele“, „soow awaliku tegewuse järele“ olla, sest kõigil juhtumistel on kujutlus neist asjadest olemas, mis löbu pakuvad.

Nii käib soow ikka kujutlusega asjast, mis löbu valmistab, käsikäes ja mõnikord ka teoga, mis löbu kaasa toob ehk kannatust eemale tõrjub. Soowidel võib mõnikord väga suur jõud olla näit. sel korral, kui neid kaua aega ei täideta. Näit. palawates maades võib reisijatel joogi soow nii suur olla, et inimesed kõige halwemat wett, mis elule hädaohtlik on, kõige suurema heameelega joowad*).

*) Eesti keeles ei ole mõistete „soowi“ ja „himu“ wahel nii silma-

Kirg. Kui inimene mingisuguse suure soovi täitmisega ehk rahustamisega nii ära harjub, et ta sel korral, kui ta seda soovi mitte täita ei saa, kangesti kannatab, siis nimetatakse seda kireks. Nii võib näit. inimestel kaardimängimise kirg, wiinajoomise kirg jne. olla. Selle inimese hingelise oleku iseärasus, kes mõne kire wang on, seisab selles, et tema teadwuses alataja need kujutlused heljuwad, mis kire rahustamisega seotud on. Inimene, kes kirglikult kaarte mängib, ei saa mängimise kujutlemisest mitte lahti. Ikka kujutab ta enesele oma wõitmise wõimalikkust ja teiste kaotamist ette, alataja mõtleb ta selle peale, kuidas ta rutemini kaardilaua taha saaks ja kellega kaarte mängida. Seda tuleb sellega seletada, et nende tehete kujutus, mis selle wõi teise löbuga seotud on, iselõbu tekitab.

Meie tutwustasime endid himuga ja soowiga, mille peale meie kui elementide peale, millest tahe koos seisab, wadata wõime. Soow muutub siis tahtliseks aktiks, kui temaga tehe ühineb, mis rahustust andwa asja meile kätte annab. Aga see on lihtne tahteline akt. Tutwustasime endid weel keerulise tahtelise aktiga ehk tahtelise aktiga sõna päris mõttes.

Tahte momendid. Wõtame näituseks keerulise tahtelise akti, et teda analüüeerida ja teatawatesse üheteise järele käiwatesse momentidesse jaotada. Koolilaps mõtleb kooli minnes selle peale, et teda täna, võib olla, selles wõi teises õppeaines küsitakse, et ta hea numbri võib saada ja koju tulles wanemate käest kiitust pealegi. Teel tuleb temale jelttimees wastu ja annab temale nõu ühes temaga metsa luusima minna. Poiss jääb mõttes seisma: tema tahaks heameelega metsa minna, aga teisest küljest mõtleb ta heade numbrite ja wanemate kiituse peale. Temal tuleb mõttesse, et metsas tore luusida on, et see temale löbu pakub, mida ta koolist ei saa, aga ühes sellega võib ta pärast wanemate käest laadust saada, mis temale kannatust toob. Tema mõtleb ja kaalub, tema kahtleb, ja wiimaks jõuab ta otsusele, et waja on siiski kooli minna, ja ta pöörabki sammud kooli poole. See on keeruline tahteline akt.

Siit võib igäiks näha, et ses psühilises olekus, mida

päistew ja harilikult tarwitatakse neid mõisteid just ümberpöördult. Nii räägime: „joomahimu“, „söömahimu“ j. n. e. Tõlkija.

koolipois üle elas, kõige tähtsam tema otsus kooli minna on. Aga meie ei tohi neid psühilisi olekuid kahe filma wahete jätta, mis otsuse tegemise eel olid, ja neid, mis pärast otsuse tegemist olid, ja nimelt peame meie oma tähelepanu selle kaalumise peale pöörama, mis otsuse tegemise võimalikuks tegi, ja otsuse tegemise täitmise peale, mis otsuse tegemise kannul käis.

Nii seisab iga keeruline tahteline akt kolmest momentist koos: kaalumise, otsuse tegemise ehk nõuks võtmisest ja otsuse täitmisest. Neid kolme momenti katsume analüüsida ja seks vaatame esmalt, mis tähendus oskussõnadel: „motiivid“ ja „sunnid“ olemas on.

Motiivid ja sunnid. Kui meie üht tahtelist tehet vaatleme, siis näeme, et tema tehete terwest reast koos seisab, mille tagajärjel üks lõpulik tehe ehk toime ilmub. Seda lõpulikku tehet nimetame meie tehete sihiks. Nii näit. oli koolipoisil, kes kooli läks ja mitte metsa, sihiks wane mate kiiduawaldus. See lõpulik siht oligi see, mis teda kooli minema sundis. Teatava tehete lõpulik sihi kujutus, mis tehete enese põhjuseks on, nimetatakse motiiviks. Aga tahtelise tehete põhjuseks wõivad mitte üksnes tehete lõpusihtide kujutused olla, waid ka mõned tunded, mis nende motiividega seotud on. Tunded, mis motiividega seotud on ja mis teatava tehete tegemise wõi mitte-tegemise põhjuseks on, nimetame meie sundideks. Motiivi ja sunni wahel tuleb wahet teha. Alematoodud näituses, kus koolipoisil mõte oli metsa minna, on selle otsuse „motiiviks“ kujutus mängust ja kõndimisest metsas, sifemiseks sunniks oli aga lõbu, mida metsas mängimine pakub.

Kaalumine. Kui meie neid terminisid ülewal kindlaks määratud tähenduses tarwitame, siis wõime kergesti ka ära määrata, milles kaalumise protsess seisab. Tahtelise akti sel astmel ilmuvad meie teadwuses igasugused motiivid ja sifemised sunnid; nendest walib mõte kord seda motiivi, seda sifemist sundi, kord jälle teist. Meie teadwuses on motiivide wõitlus olemas. Sel astmel on mõnikord raske ühele motiivile teise ees eesõigust anda ja sellepärast tekib mitte lõbus kahtluse tunne.

Otsus. Otsuse akt seisab selles, et meie motiivide hulgast ühe walja walime, ühele motiivile teise ees eesõiguse

anname. See walimise ehk otsuse tegemise akt on väga tähtis tahtelises protsessis. Tahteliseks aktiks tuleb jena päris mõttes nimelt niisuguseid aktisid nimetada, mis enestes walikut sijaldawad.

Täidesaatmine. Tahte akt ei ole otsuse tegemisega veel lõpetatud, teda on waja ka täita. Otsuse tegemise ja täidesaatmise wahel on waksalaine wahel: nad on kaks täitsa isesugust momenti tahtelises protsessis. Kui meie näit. hommikul üles ärkame ja teada saame, et kell juba 7 on, siis otsustame meie üles tõusta. Aga igauks teab, et selle järele veel otsust tuleb täide saata.

Et otsus tahtelises aktis tähtsat osa mängib, võib järgmise näituse abil selgitada. Keegi teeb otsuse teist inimest maha lasta; tema wõtab taskust rewolvri wälja ja tahab oma otsust teoks teha, aga sel filmapilgul haaratakse tema käest kinni, kistakse tuleriist käest ära, ühe sõnaga, takistatakse teda tehtud otsust täide saatmast. Selle peale waatamata peab seadus tegu kuriteoks, mille eest tal karistust kanda tuleb. Meie loeme teda sellepärast kurjategijaks, et tema otsuse tegemise põhjuseks on.

Kui otsus veel täidesaatmata on, siis nimetame järeast psühholoogilist olekut nõuks, plaaniks ehk ettekawatuseks.

Mõnikord on otsuse täidesaatmine väga kerge, nii et meie otsuse tegemise ja otsuse kordasaatmise wahel olewat üleminekut mitte tähele ei pane. Ma tegin otsuse wälja kõneda minna, wõtsin kübara ja läksin wälja. Siin ei pane meie üleminekut tähelegi. Aga enamasti on üleminek kaunis raske ja nõuab meie poolt jõupingutust. Nii on siis tahtelises aktis ka jõupingutuse tunne väga tähtis.

Küsimised kordamiseks. Mis suguses wahekorras on tahe tunnetega mingi liigutustega? Mis on himu? Mis on soow? Mis wahel on soowi ja himu wahel? Mis on kirg? Mis sugused momentid on tahtelises aktis olemas? Looge näitus keerulise tahtelise akti kohta ja analüseerige teda. Mis on motiiv? Mis on jund? Mis on plaan ehk nõu? Millal tekib jõupingutuse tunne?

33. peatükk.

Tahtejõu kasvatamisest.

Selles peatükis vaatame, kuidas tahe areneb, täieneb, kuidas tahtejõudu kasvatada tuleb ja missugust tahtet meie täielikuks nimetame.

Wilumused ja kaldumused. Tahe täieneb, nagu iga psühhiline võime, harjutuse tõttu. Nagu juba nägime, jätab iga tehe pärast kordasaatmist teatava kaldumuse selle tehte kordamiseks järele. Liigutus jätab kordamise tõttu pärast liigutuse tegemist kaldumuse samasuguse liigutuse kordamiseks ja selle kaldumuse tõttu on teine liigutus kergem teha kui esimene.

Kui meie mitu korda liigutuste üht rida oleme teinud, siis asub nende wahel kordumise tõttu niisugune side, et üks liigutus oma järele ka teise liigutuse tõmbab. Niisuguseid liigutusi nimetame meie harjunud ehk wilunud liigutusteks. Tahtelised liigutused võivad ka wilunud liigutusteks saada. Kui laps näit. kirjutama õpib, siis on pliiatsi, krihvli käeshoidmine tema tahte akt; tema peab oma tahtejõudu tarvitama, et tema sõrmed endid nii seaksid, kui tarvis on, tema peab oma tahtejõudu tarvitama, et pliiatsit kõvasti sõrmede wahel hoida jne. Kõik need tahtelised liigutused muutuvad mitmekordsete kordumiste tõttu harjunud liigutusteks, side üksikute liigutuste wahel läheb nii tugevaks, et üsna väikene väline erutus liigutuse elusse kutsub. On ainult waja, et käsi pliiatsit puudutaks ja juba seawad sõrmed endid sellesse olekusse, mida liigutuse tegemine nõuab. Need liigutused kaotavad oma tahtelise laadi ära. Sääraseid tahtelisi liigutusi, mis wilumuse tõttu masinlikkudeks muutuvad, nimetatakse ka automaatlikkudeks liigutusteks. Neis tekib järgnewalt kaldumus ehk poolehoidlikkus selle wõi teise tehte tegemiseks.

Aga wilumus ehk harjumus võib mitte üksnes teatawates liigutustes kaldumuse wälja töötada, waid ka teatawates tunnetes ja tahtelistes tehetes. Meil võib tegemise, mängude, spordi kaldumused jne. olla. Inimene, kes mitme aasta jooksul on korralikult tööd teinud, töötab wilumuse tõttu eneses töökaldumuse wälja. Kui niisugune inimene mõne põhjuse pärast korraga sunnitud on ilma tööta wedelema, siis kannatab ta selle all. On inimene mõnda aega

õhtuti kaarta mänginud, siis tekib temas kaldumus igal õhtul kaarte mängida. Aga teatavad kaldumused ei ilmu mitte üksnes teatava wilumuse tagajärjena, waid ka teatavate orgaaniliste tingimiste mõjul, s. o. organismis eneses on tingimused olemas, mille tõttu meil kaldumus tärkab, teataval kombel tunda ja toimetada. On väga töökaid inimesi olemas, kes mitte üht minutit ilma tööta ei wõi olla; nemad awal-dawad enestes alalist tegewuse kaldumust. Seda wõib sellega seletada, et nende närwikawas rohkesti närwienergiat on, mida inimene ära kulutama peab. Energia wõib aga ainult siis kuluda, kui närwikawa tegewuses on. Nii tuleb säärase inimeste töötamise kaldumust kindlate orgaaniliste tingimuste-ga seletada. Need tingimused on inimese organismis alati olemas, nad on selles mõttes inimesele küllge loodud.

Nii ei ilmu siis kaldumused mitte üksnes wilumuse, waid ka teatavate orgaaniliste tingimuste tagajärjena, mille juures meie seda mitte igakord selgeks teha ei saa, misjughused kaldumused orgaaniliste põhjuste ja misjughused wilumuse tõttu tekivad.

Tahte wõim mõtete ja tundmuste üle. Meie nägime, et omawolilise tähelepanu aktis meie oma mõtet teatavate kujut-luste peale peatada lasta wõime, selle peale waatamata, et mõnesjughused wälisfed erutused sellele wastu töötawad. See tähendab, et meie oma mõtteid ja kujutlusi sinna poole juhtida wõime, kuhu ise tahame. Aga niisama wõime meie ka oma tunnete üle walitseda. Meie tunnete üle walitsemisest wõime järgmiselt seletada. Kui meie mõnd tunnet üle elame, siis saab ta, nagu juba nägime, selle wõi teise psühilise ilme. Meie nägime ka, et kui meie nende wõi teiste tunnete ilmed maha rõhuda tahame, siis rõhutakse ühes sellega ka teatawal moodsul tunded ise maha. Kui meie seda asjaolu silmas peame, siis wõime aru saada, mil wiisil teatawat tun-net alla surutakse ehk vähemalt nõrgendatakse. Seks peame meie tundmuse wäljenduse alla suruma, aga ülemaal nägime juba, et tahe teatawat mõju musklite liigutuse peale awal-dada wõib, selle seas ka musklite peale, mis tundeid wäl-jendawad. Mõnikord wõime meie tunnete teatava ilme sellega alla suruda, et meie säärase tunde wäljenduse wõtame, mis meie poolt üleelatava tunde wastand on. Nii näitu-jeks ilmub meis tõsisel filmapilgul naeru himu. Et seda tunnet alla suruda, peame endile tõsise ja kurja näo tegema,

kui oleksime teise inimese peale pahased, ja selle tõttu võime weidruse ehk naeruväärjuse tunnet enestes lümmatada.

Nii võime oma tunnete üle walitseda, s. o. meie võime enestes ühed tunded alla suruda ja teised ellu kutsuda. Võimet, mis meis ühed tunded alla surub ja teised selsamal ajal äratab, nimetatakse ise enese üle walitsamiseks. Kui keegi näituseks kannatab, aga selle kannatuse eneses alla surub ja nii toimetab, nagu ei oleks tal kannatuse tunnet ülepea olemas, siis võib tema kohta ütelda, et ta hästi enese üle walitseb. Inimesi, kes oma tunnete üle walitseda ei oska, nimetatakse taltsutamatuiks inimesteks.

Tahte kasvatamisest. Kui meie tahet arendada ehk kasvatada tahame, siis peame teda harjutama. Tahe harjutamise all tuleb tahteliste tehete tegemist mõista.

Kui meie sagedasti tahtelisi liigutusi teeme, siis läheb nende tegemine wilumuse mõjul ikka kergemaks ja kergemaks. Meie nägime, et tahteliste liigutuste tegemisel meie neid liigutusi teadma peame, mis teatawat sihti kätte saada aitavad. Meie peame neid liigutusi tundma ja neid teha oskama. Seks on aga tarwis tahtelisi liigutusi mitu korda teha.

Tähtis on tahtelises aktis see jõupingutuse tunne, mis temaga ühes käib. Tahtelist akti teha, tähendab sõna õiges mõttes jõudu tarwitama, et ühest raskusest üle saada. Kui meie miskifugust tahtelist akti sagedasti teeme, siis läheb jõupingutuse tunne meis kordkorralt nõrgemaks. See, mis esialgul meie käest palju tahtelist jõudu tarwitas, läheb pärastpoole meie käes kergemini korda.

Et enestes wilumust välja töötada, mis jõupingutusi tahteliste tehete täitmisel vähendaks, tuleb mõnikord tugevaid motiive tarwitada. Nii võib näituseks koolilapsele, kes õppida ei taha, seft et ta seks oma tahtmise jõudu ei taha pingutada, soow, et wanemad tema peale ei pahandaks, tugewaks motiiviks ehk tõukejõuks olla. Kui selle mõjuka motiivi tõttu laps mitu korda on õppima hakanud, siis läheb tahtelise akti täitmine sageda kordamise pärast ikka kergemaks.

Nii on tahtejõu kasvatamise esimeseks tingimiseks, et meie tahtelisi akte mitu korda tegema peame, kui meie neist raskustest, mis iga teotegemine meilt nõuab, wõitu saame.

Kui meie tahte kasvatamisest räägime, siis peame ära määrama, mis arenenud ehk täielikuma tahte all mõista tuleb. Meie teame, et tahe tundeliste fundide mõjul tegemusesse astuda võib. Nii tunnen mina näituseks nälga; minu ees on toit; mina sirutan oma käe toidu järele välja. See on tahteline akt, mida ma tundeliste fundide mõjul teen. Tahtelise tehte põhjuseks ei tarwitse mitte üksnes tundeline fund, vaid ka arulaadiline motiiv olla. Sellepärast nimetame meie väljaarenenud tahteks seda, mis tundeliste fundide alla ennast painutada ei tarwitse, vaid jelsamal ajal arulaadiliste (mõistuslaadiliste) motiivide mõjul toimetab. Nii toimetab laps, kes toitu jõöb, mis teadmise järele temale tingimata kahjulik on, ainuüksi tundeliste fundide mõjul, aga seesama laps võib jõöma tahtmist eneses maha suruda, ja nimelt arulaadiliste motiivide mõjul (näit. teatava toidu tarvitamine heidaks ta mõneks päevaks woodi ehk m. f. f.). Kui laps oma margad, mis ta wanemate käest maiuste ostmiseks on saanud, waese perekonna heaks ohwerdab, kuna ta selle juures mõtleb, et waesele inimesele abiandmine iga jõukama inimese kohus on, siis alistab ta oma tundelised summid arulistele ehk mõistustelistele motiividele. Säärase tahte saavutus on tahtejõu kasvatamise siht. Et seda kätte saada, on tarwis alamaid fundisid kõrgemate, kõlblist laadi olevate fundide alla painutada. Esialgul ei ole sarnane alistamine mitte kerge asi, aga pärastpoole saame alamatest fundidest kergesti wõitu.

Kõlbline karakter. Tahtelise tehte sagedane tegemine äratub, nagu nägime, teatava kalduwuse selle tehte kordamiseks. Sel kalduwusel on kindlad orgaanilised alused. Kui kalduwus, mis meie tahte otsust kindlaks määrab, wilumuse tõttu nii meie luusse ja lihasse tungib, et see, kuhu poole meie tahe kindlasti kaldub, teistel inimestel teada on, siis nimetatakse seda kalduwust karakteriks ehk iseloomuks. Meie räägime, et sel wõi teisel inimesel on see wõi teine karakter, kui meie enam wõi vähem kindlasti ära tähendada wõime, kuidas ta sel wõi teisel juhtumisel toimetab, teiste sõnadega, kui meie juba ette tema tegewust ennustada wõime. Karakteri tähtsam element on tahtejõu alalikus. Kui inimene oma tahtejõu juure kindlaks jääb, siis räägitakse temast, et ta kindla karakteriga inimene on; inimese kohta, kes kord siia poole, kord sinna

poole kaldub, kes üheski asjas kindlale otsusele ei jõua, ütlememeie, et tema nõrga karakteriga inimene on, et tal karakterit ei ole.

Kõlblise karakteri all mõistame meie karakterit, mis aruliste (mõistuseliste) motiivide alla ennast painutab ja mitte mõõdaminevate sundide mõjul ei toimeta. Mõistuseliste ehk aruliste motiivide all mõistame meie teatavaid kõlblisi põhimõtteid, nõudeid, seadusi jne.

Küsimised hordamiseks. Mis on wilumus ja misjugune tähendus on temal? Mis on kaldumus? Seletage, kuidas tuleb sest lausest aru saada, et tahe mõtete ja tundmuste üle walitseda võib? Mis on iseenele üle walitsemine? Mis tuleb tahte arendamiseks teha? Mis on karakter? Mis on kõlbline karakter?

34. peatükk.

Tahte wabadusest ja wastutawusest tegude eest.

Paljudele näib tahte wabaduse küsimus väga lihtne olewat. Nad seavad otsekohe küsimuse ülles, kas tahe waba on, ja arwavad, et selle peale väga kindlas kujus wastuse saavad. Aga see küsimus on väga keeruline ja tema peale võib mitmesuguseid wastuseid saada ja nimelt selle järele, misjugusest waatekohast meie tema peale waatame. Tahte wabaduse peale võime kolmelt seisukohast waadata ja nimelt: metafüüsiliselt, psühholoogiliselt ja eetilisel.

Tahte wabadus metafüüsilises mõttes. Tahte wabaduse küsimus tekkis järgmisel wiisil. Meie nägime, et iga füüsiline nähtus miski põhjuse järele tekib; sel põhjusel on jälle oma kindel põhjus, mida omalt poolt mõni teine põhjus tekitab. Seda wiisi harutades jõuame wiimaks kõige esimese algpõhjuste juure, mis kõik nähtawa ilma nähtused sünnitab. Kui kõik nähtused algpõhjustest tekivad, siis on inimese teod ka sest algpõhjustest olenewad. Nii ei ole inimese teod, tõtt ütelda, mitte tema teod, waid algpõhjuste teod. Kui asjalugu aga nii on, siis ei wastuta mitte inimene oma tegude eest, waid nende eest wastutab algpõhjus. Kui aga, ümberpöördukt, inimese tahtelised teod misjugused on, et nad füüsilistest nähtustest selle poolest lahku lähewad, et

neid mitte teised põhjused ei tekita, et nad endid mitte põhjuslikkuse seaduse alla ei painuta (nagu harilikult räägitakse), siis algab inimese tahe iseene poolt põhjuslikku rida. Kui inimese teod sel kombel teistest nähtustest lahku lähewad, siis wastutab inimene oma tegude eest. Metafüüsilises mõttes tähendab siis tahte wabadus seda, et inimese teod mitte põhjuslikkuse seadusele ei alistu, millele kõik füüsilise ilma nähtused alistuwad. See on tahte wabaduse mõiste peatähendus; nimelt sel juhtumisel tähendab tahte „wabadus“ seda, et ta „põhjuslikkusest waba“ on.

Filosoofid, kes tõendawad, et tahe üleüldisele põhjuslikkuse seadusele alistub, nimetatakse deterministideks, kuna neid, kes tõendawad, et tahe iseene poolt tegude ja tehete rida algab, et ta ise oma tegude põhjus on, et tema füüsilisest põhjuslikkusest väljaspool on, nimetatakse indeterministideks.

Mis tähendus on tahte wabadusel. Kui tahte wabaduse küsimuse peale metafüüsiliselt seisukohalt waatame, siis näeme, et wabaduse mõiste väga lähedalt eetilise ehk kombelise küsimusega seotud on, kas inimene nende tegude eest, mida ta teeb, wastutama peab või mitte. Kui inimese tahe waba on, siis on kõik tema teod ja tehted tema omad, sest tema wastutab nende eest. Ei ole aga tahte mitte waba, teiste sõnadega, kui tema tegude põhjuseks mitte tema tahe ei ole, waid kellegi teise oma, siis on selge, et tema nende eest mitte wastutam ei ole.

Tahte wabadus psühholoogia waatekohalt. Nii on siis küsimus, kas inimene oma tegude eest wastutama peab või mitte, teise küsimusega seotud ja nimelt, on inimlik tahe waba või mitte. Nagu meie ülemal nägime, tuleb wastutawuse korral, mõne filosoofi arwamise järele, tahte mittepõhjuslikkuse olemist tõeks tunnustada, teiste sõnadega, tuleb näidata, et tahe ilma põhjusteta töötada võib, et aga tahteliste tegude põhjuseks motiivid on, siis pidid filosoofid ära näitama, et tahe ilma motiivideta töötada ja toimeta võib; aga seda tõestada ei ole mingisugust võimalust olemas. Kui see tõendus õige oleks, siis ei võiks meie neil või teistel juhtumistel inimese tegusid ette ära aimata, aga seda võime meie tõepoolest enam või vähem dieti teha. Sellest selgub, et inimese tegu-

des teatav seadusepärasmus olemas on: nende hulgas on need wõi teised teod enam wõi vähem alaliselt nende wõi teiste põhjustega seotud. Ainult säärase alalisuse tõttu on wõimalik ette ütelda, misjuguseid samme sel wõi teisel juhtumisel see wõi teine isik tegema peab. Sest selgub, et inimlikkudes tegudes teatav seadusepärasmus olemas on ja tahtelised teod põhjuslikkuse seadusele alluvad.

Aga selle peale vaatamata, et inimese tegusid kindlad põhjused sünnitawad, peame meie teisest küljest tunnistama, et inimese tahe wõib waba olla, sellepärast et ta otsus wõib waba olla. Kui inimene mitme motiivi hulgast ühe teatava motiivi mingisuguse teo tegemise eel wälja walib, siis saab ta igakord aru, et tema ükspuhas misjuguist motiivi wälja walida wõib; ja pärast teo tegemist on tal samasugune teadmus, et ta teisiti oleks teha wõinud, kui ta tegi. Ses võimaluses, ükskõik misjuguise motiivi järele oma tegu teha, on waba otsus olemas. Peale selle ilmub temas jelsamal filmapilgul, kui ta mingisugust tahtelist akti toimetab, teadmus, et tema „mina“ tehtawa teo põhjuseks on, et nimelt tema ja mitte midagi muud selle teo põhjus on.

Mõned räägiwad, et selle wõi teise teo põhjuseks mitte meie tahet ei tule pidada, waid seda, mis tahet sünnitas, nagu näit. teatawad ühiselulised tingimised, kasvatus, ümbrus ja m. Aga meil tuleb oma tähelepanu sellele pöörda, et kui meie ka tunnistama peame, et inimene tähendatud wäliste tingimiste mõju all on, selle peale vaatamata tema tahtelises aktis ikka teadmus peitub, et tema, tema isik, tehtawa teo kordasajaatjaks ehk põhjuseks on. Iliku all ei mõista meie mitte üksnes tema mõtteid ja tundeid käesolewal filmapilgul, waid selle all mõistame meie isikut kõigega, mis sellele mõistetele alistub, teiste sõnadega, meie mõistame selle mõiste all ka kõiki isiku kaldumusi kindlal wiisil tunda ja toimetada. Selle wõi teise teo põhjuseks tunnustame meie tema karakteri. Inimesel on teadmus olemas, et kui tema seda wõi teist tegu teeb, siis sünnib see sellepärast, et temal see ja mitte teistjuguine karakter ei ole.

Tahte wabadus eetilisel ehk kombelisel waatekohalt. Nii siis on meie arwamise järele see tahe waba, mis wabalt otsusi teeb wõi seda teadwust eneses sisaldab, et inimene teist wiisil teha wõib,

kui ta teeb. Niiugust wabadust ei ole mitte kõigil inimestel ühesugusel määdul olemas, waid ühedel on teda wähem, teistel rohkem. Wabadust ei ole lastel olemas, ei ole elajatel jne. Sellepärast ei wõi ütelda, nagu seda mõningad teewad, et tahte mõiste lahutamata wabaduse mõistega seotud on. Wõib ütelda, et tahe ainult mõnel inimesel waba on.

Täieline wabadus wõib ainult sel olla, kes täitsa teadwuslikult (arusaamisega) toimetab. Kui inimene mingisuguste tundeliste sundide põhjal töötab ning toimetab, kuna ta sel ajal mingisugust affekti üle elab, siis ei wõi meie jäärast tegu mitte wabaks lugeda, sest et teotegemise juures inimeses mitte tema isiku täielik teadwus (arusaamine) maad wõtta ei wõi. Sellepärast peame meie täitsa wabaks seda pidama, kes oma alamaid sunnid ülematele alistab, kes ennast mitte oma kirgede wõimu alla ei heida, kes täieliku teadwuse ehk arusaamisega toimetab ning töötab. Säärane isik wastutab meie arwamise järele kõigi oma tegude eest, ja kui meie selles mõttes wabaduse mõistet tarwitame, siis ei lähe see mõiste metafüüsilisest arusaamisest mitte palju lahku. Metafüüsilise arusaamise järele on tahte wabadus see, mis põhjuslikkusest waba on, kuna meie tahte wabaduse all seda wabadust mõistame, mis mitte tundelistele sundidele ei alistu, mis mitte mõne wälise mõju wõimu all ei ole.

Kuidas tuleb küsimuse peale wastata, kas inimene ülepea oma tegude eest wastutab? See küsimus on täitsa metafüüsilist laadi ja psühholoogias ei saa ta peale wastust anda, aga meie wõime ütelda, keda tegude eest wastutawaks pidada tuleb. Meie wõime ainult seda inimest oma tegude eest wastutawaks pidada, kellel teadwus olemas on, et tema oma otsused wabalt teeb, kellel teadwus tema „mina“ põhjuslikkusest olemas on.

See on arusaamine wabadusest, mida meie kombelise ja juriidilise wastutawuse küsimuse peale anda wõime.

Wastutawusest tegude eest. Wabaduse mõiste ja wastutawuse mõiste on üksteisega lähedas ühenduses. Ainult nende tegude eest wõime wastutamist nõuda, mida meie oma waba otsuse järele teinud oleme. On kindlad tingimused olemas, kus meie wastutawust nõuda wõime. Inimene on oma tegude eest ainult siis wastutaw, kui ta neid selge teadwusega (arusaamisega) teeb, et nimelt tema nende põhjuseks on, mille juures tal, nagu ülemal nägime, tema ter-

weft isikuft täielik teadmus olema peab. Sel tähendusel on väga suur tähtsus, sest inimesed võivad niisuguses mitte-normaal olekus olla, kus neid nende tegude eest raske süüdistada on. Nii võib näituseks waimuhaigetel või inimestel, kes joowastanud olekus on, oma isikuft arusaamine olla, s. o. nad võivad teada, kes nad on, kuidas neid nimetatakse, misugune seisukoht neil feltskonnas on jne., aga neil ei või selget arusaamist oma isiku wahekorraft teiste wastu olla, ja niisama ei või nad oma tegude tagajärgefid iseenele ja teiste wastu ära näha. Sellepärast räägime meie, et neil täielist arusaamist ehk teadmust nende isikuft ei ole, ja meie ei või nende käest ka wastutawust nende tegude eest nõuda. Selles mõttes ei wastuta oma tegude eest waimuhaiged, inimesed, kes joobnud olekus on, inimesed, kes weel nii wähe arenenud, nii rumalad on, et nad oma tegude tagajärgefid hinnata ja aru saada ei jaksa. Oma tegude eest wastutawaks teha ei või ka elajaid ja lapsi, sest et meie nende tegudes weel tundmuft ei leia, millest ülemal rääkisime. Oma tegude eest wastutawateks teha ei tohi ka isikuid, kes kangeid affektifid üle elades oma otfustamise wõime nii kaotawad, et neil omast isikuft enam selget teadmust ei ole, ja kes ühtlasi oma tegude wõimalikke tagajärgefid ära määrata ei oska jne.

Tuleb tähendada, et kindlasti äramääratud wastutawuse tundemärkifid olemas ei ole, ja sellepärast tuleb igal üksikul juhtumisel wastutawust tegude eest tegewa isiku waimliste annete järele hinnata.

Küsimised kordamiseks. Kuidas tekkis küsimus tahte wabaduseft metafüüsilises mõttes? Misuguseid filosoofifid nimetatakse deterministideks? Misuguseid filosoofifid nimetatakse indeterministideks? Misugune tähtsus on tahte wabaduse küsimusel? Kuidas tuleb tahte wabaduse küsimust psühholoogia seisukohalt mõista? Milles seisab waba otfus? Misugust tahtet peame meie wabaks kombelift waatepiirift? Keda peame wastutawaks tema tegude eest pidama? Mis on wastutawus tegude eest? Lugege tingimised üles, kus wastutawus wõimalik on?

35. peatükk.

Kujutus „minast“ ja iseteadivus.

Kui meie sõna „mina“ tarvitame näit. niisugustes ütelustes, nagu „mina tean“, „mina räägin“, jne., siis mõistetakse „mina“ all midagi, mis täitsa kindel, kindlasti defineeritud on, mis teistest kujutlewatest asjadest lahku läheb; meil on kujutus „minast“ olemas. Waatame, mil kombel ta tekib.

Wõib ütelda, et see kujutus oma arenemise käigus kaks järku läbi teeb, ja nimelt tekib esialgul inimesel kujutus tema füüsilisest „minast“; pärastpoole tuleb selle kujutluse juure weel kujutus tema waimlisest „minast“.

Kujutus füüsilisest „minast“. Esialgul mõtleb laps, kui ta iseene peale mõtleb, ainult oma keha peale, mis temale samasugune keha näib olevat kui kõik teised kehad, ja ainult katse abil õpib ta oma keha ja teiste kehade wahel wahet tegema.

Kuidas õpib ta oma keha ja teiste kehade wahel wahet tegema? See sünnib umbes järgmisel wiisil. Kui laps nägemise abil tüki „puud“ ja „käe“ eneses tajub, millega tema üht asja puudutab, siis on tal kaks nägemise muljet — käe- ja puumuljed olemas. Nende kahe mulje wahel on see wahet, et teises muljes, peale nägemise aistingute weel teatav kompamise aisting peitub (asja külge puutumine). Niisugune muljete wahet annab temale wõimaluse wälise ilma asjade ja oma kehajagude wahel wahet teha. Kui laps kompamise orgaani, näituseks käe, abil laua pinda puudutab ja selle peale käega naha pinda puudutab, siis on wahet nende kahe külgepuudutamise wahel selles, et tal esimesel korral üks aisting on, aga teisel korral on tal kaks aistingut; see õpetab teda ka kehajagude ja wälise ilma asjade wahel wahet tegema.

Kui laps asjade seisukohta ja wahekaugust ära määrab, siis on tema keha see tsentrum ehk keskkoht, kust kõik tema ruumi määramised oma alguse saawad.

Kui ta oma tahtejõu abil igasuguseid liigutusi teeb, mis tema soowisid ja tarwidusi rahuldawad, siis näeb ta, et keskkoht, kust nende muutuste põhjus wälja läheb, tema keha on. Kehajagude liigutused käiwad enamasti liikumise aistingutega käskkäes.

Nägemise, kompamise, liikumise aistingud ja teised tekitavad ühe aistingute salga, mis keha kujutluse kokku seab. See keha kujutus on midagi niisugust, mis teistest välise ilma asjadest erineb. Pärast seda võtavad igasugused orgaanilised aistingud — valu, soojuse, külmuse, nälja ja väsimuse aistingud — tema keha piirides aset, kuna väliste meeleorganide (nägemise, kuulmise) aistingud neis asjades, mis tema kehast eemal on, aset võtavad. Sel kombel õpib laps oma keha ja teiste asjade vahel vahet tegema.

Aga sellega ei ole, nagu juba öeldud on, veel kujutluse arenemise käik tema „minast“ lõpule jõudnud: selle külge liitub veel kujutus tema waimlise „minast“.

Waimline „mina“. Kuidas tekib kujutus waimlisest „minast“? Peab arvama, et sel filmapilgul tekib, kui meid reprodutseeritud ehk unest meeleuletatud aistingud wõi kujutlused ilmuvad, mis väga selgesti näitavad, et meid midagi niisugust olemas on, mida asjades ei ole. Näituseks, kui mul kujutus „majast“ on, mida ma mõne aja eest nägin, siis näen ma selgesti, et see „kujutus“ mitte see ei ole, mis maja ise on. Maja võib ära põleda, võib maha langeda, aga maja kujutus jääb mul ikka alles. Maja jääb koha peale seisma, kuna kujutus, nagu mulle näib, ühes minuga edasi liigub. Nii näen ma, et minus midagi niisugust olemas on, mida asjades ei ole. Need on minu kujutlused. Edasi näen ma, et minus tunded on, näit. rõõmu, kurbuse, ahastuse tunded jne. Ma näen, et tunne midagi niisugust on, mida välise ilma asjade — kehade — seas ei leidu. Wiimaks näen ma, et asjad minu tahte mõjul muutuvad, et tahe välise ilma muutumise põhjus on, aga seltsamal ajal näen ma, et tahtel mingisugust sarnadust kehadega, aineliste asjadega ei ole. Nii tunnen ja tean ma, et mul kujutlused, tunded, tahtelised protsessid olemas on, mis mulle teised näivad olevat, kui ainelise materjaalse ilma asjad, ja sellepärast mahutan ma nad iseäralisse klassi, mida ma oma sifemiseks ilmaks nimetan. See sifemine ilm ongi minu waimline „mina“.

Praegu äratähendatud vahet sifemise ilma ja välise vahel, füüsilise „mina“ ja waimlise vahel tunneb ka wähenenud teadmus: harimata inimene oskab ka vahet teha füüsilise „mina“ ja waimlise „mina“ vahel. Kui meie näit. räägime, et see inimene kõrge kasvu, laiade õlgade, tuge-

wate lihastega on, et ta ilus on jne., siis saab iga mees aru, et meie siin füüsilisest „minast“ räägime ehk füüsilisest isikust. Kui aga kellegi kohta öeldakse, et ta hea, et ta suure tahtejõuga isik, et tal muutlik karakter, et ta tark on jne., siis saab igaüks aru, et siin jutt waimlisest „minast“, waimlisest isikust on.

Nii tekib kujutus „minast“ ja „mitte-minast“, sifemiseist ilmaist ja wälisest, subjektist ja objektist.

„Mina“ ühtlusest ja samadusest. Meie nägime, et meie waimline „mina“ kujutlustest, tunnetest, tahtelistest otsustest jne. koos seisab. Selle küsimuse peale wastawad mõned, et meie „mina“ midagi muud ei ole, kui teataw kujutluste, soorwide, tunnete kogu, s. o. kui meil teataw rida kujutlusi, tundeid jne. olemas on, siis võib nende ühinemine üheks üksuseks meile meie „mina“ anda. Teiste sõnadega, meie waimline „mina“ ei ole midagi muud, kui meie kujutluste, tunnete jne. summa.

Aga seda waadet ei wõi õigeaks pidada: kui meie „mina“ midagi muud ei ole, kui lihtne psühiliste olekute summa, siis ei saaks meie paljuid nähtusi ära seletada. Kui meie näituseks harutamise protsessi, wõrdlemise protsessi wõtame, milles meie üht kujutlust teisega wõrdleme, siis ei ole raske aru saada, et see wõrdlemise protsess ainult sel juhtumisel võib korda minna, kui mõlemad wõrreldatawad kujutlused ühel ajal meie teadwuses ilmuvad, ühes aktis ühinewad: wastasel korral ei wõi wõrdlus mitte täide minna. Seda fakti võib ainult siis seletada, kui meie arwamisele maad anname, et peale wõrreldatawate kujutluste weel midagi olemas on, mis neid kujutlusi wõrdleb. Kui meie aga tõendaksime, et meie „mina“ ainult kujutluste reast koosneb, siis peaksite ka tõendama, et kujutlused milgi wiisil iseendid wõrdlewad, et nad ise ühinewad. Et aga see wõimatatu asi on, siis tuleb tunnistada, et kujutluste ühinemine fakti ühes aktis, mida meie „mina“ ühtluseks nimetatakse, mitte sellega seletada ei saa, et meie waimline „mina“ ainult kujutluste summa on.

Teine wäga tähtis fakt on nõndanimetatud isikumaadus ehk meie „mina“ samadus. Meie teame, et kujutus „minast“ igal wanaduse astmel isefugune on: näituseks „mina“ — kujutus ei ole 5-aastasel lapsel mitte seejama, kui 10-aastasel lapsel; niisama ei ole kujutus „minast“ kolme-

kümneaastasel inimesel mitte teesama, kui 45-aastasel. Aga selle peale vaatamata, et kõik need „minad“ üksteisest lahku lähewad, teame meie, et 45-aastane inimene seda „mina“, mis temale ta lapsepõlwest on meele jäänud, oma „minaks“ tunnistab. Miks peetakse aga seda „mina“ seksjamaks, kui ta nii palju muutunud on? Seda seletatakse sellega, et ehk küll „mina“ aastakümnete jooksul väga muutub, ta paari aastaga siiski wähe muutub, ja sellepärast on üks „mina“, mis mõne aasta pärast teiseks „minaks“ muutub, ainult osalt muutunud, osalt on ta aga seksjamaks jäänud, ta on oma „samadust“ alal hoidnud, tema lähed osalt eimesest „minast“ lahku, osalt on tal temaga sarnadus. Sel kombel muutub üks „mina“ teiseks. „Mina“ arenemine lähed wähe teidamata edasi, aga aegamööda, ja see asjalu on ka põhjuseks, et meie oma „mina“ seksjamaks peame, mida ta aastate eest on olnud, muutuste peale vaatamata, mida ta selle aja jooksul on läbi elanud.

Teadwus ja iseteadwus. Ligidas ühenduses „mina“ mõistega on teadwuse mõiste ülepea ja iseteadwus. Mis teadwus on, teame juba. Kõik see, mida meie oma hingeelus üle elame, on meie teadwuse aine. Inimene, kes sügawas unes on, kes meelemõistufeta maas lamab, ei ela mingisuguseid hingelisi olekuid üle. Sellepärast räägime meie, et tal teadwust (meelemärkamist) ei ole. Kui inimene ühe reflektiivliku liigutuse teeb ja selle liigutuse eel mingisugune psühiline akt ei käi, siis räägime meie, et ta selle tehte tahtmata, teadwufeta olekus on teinud. Kui meie räägime, et inimesel see wõi teine asi teadwuses on, siis tahame sellega öelda, et tema teatawat psühilist olekut üle elab. Iga hingelist protsessi, mida sel wõi teisel filmapilgul üle elatakse, wõime teadwuse olekuks nimetada. Iseenesest mõista, peame kõik protsessid, mis meie teadwust ei riiva, mis temas peatama ei jää, mitte-teadwuseliseks protsessideks nimetama.

Kui meie oma tähelepanu mingisuguste psühiliste protsesside peale pöörame ja meie neid tajume, siis nimetatakse jäärast protsessi tajuks sifemise tundmuse abil ehk, nagu meie seda enamalt nimetasime, isewaatlemiseks. Isewaatlemise aineks on nähtused, mis meie sifemises ilmas ette tulewad. Need on meie kujutlused, tunded ja tahtelised protsessid. Nad on taju wõi teadwuse aineks niisama, nagu taju aineks wälise ilma asjad olla wõiwad.

Ja niisama, nagu kujutlused, tunded jne. taju aineks olla võivad, võib taju aineks ka meie „mina“ olla. Selles protsessis langewad tundma õppiw „mina“ ja tundma õpitarv „mina“ kokku. Sääraft protsessi nimetame meie iseteadwuseks ehk isetunnetuseks, iseeneise tundmaõppimiseks.

Küsimised kordamiseks. Misjugused astmed ehk järgud on meie „mina“ kujutluses olemas? Kuidas tekib kujutus füüsilisest „minast“? Kuidas õpib laps organismi ja teiste kehade wahel wahet tegema? Kuidas tekib kujutus meie waimlisest „minast?“ Mis on „mina“ ütetus? Mis on „mina“ samadus? Mis on teadwus? Mis on sifimine tunne? Mis on iseteadwus?

36. peatükk.

Õpetus laadidest ehk temperamentidest. Psüühiliste wõimete päritawusest.

Temperamentid. Pealiskaudsel waatlemisel wõime juba tähele panna, et inimesed oma hingeliste iseärasuste poolest mitte wähem üksteisest lahku ei lähe, kui oma kehaliste iseärasuste poolest. Ühel inimesel on „raudne“ tahtejõud olemas, teisel on nõrk tahe. Üks inimene kaalub suure hoolega iga sammu, mida ta oma elus tegema peab, teine selle wastu asub ilma kaalumata tööle. On inimesi olemas, kes kaua mõtlewad, aga midagi ette wõtta ei julge. Ühel inimesel on sügawad tunded, teisel jälle ei ole nad mitte sügawad. Teiste sõnadega, inimesed on oma hingeliste wõimete poolest wäga mitmekesised. Psüühilisi iseärasusi, mille tõttu iga indiwiidum omamoodi tunneb ja toimetab, nimetatakse temperamentiks ehk laadiks. Mõnikord tarwitatakse sel juhtumisel ka oskussõna karakter ehk iseloom, aga meie tarwitame seda oskussõna tahtejõu tähendamisel, nagu ülemal nägime.

Juba ammuft ajast liigitatakse temperamentid nelja klassi ja nimelt on nad järgmised: sangwiiniline, melanhooliline, flegmaatiline ja koleeriline. Sellest liigitusest pidas ka Saksa mõttetark Kant kinni ja neid karakteriseeritakse umbes järgmiselt:

Sangwiiniku (elurõõmsa) peapüüd on lõbu maitsta, mis tema tundeid kergelt ja lühikest aega erutab. Sangwiiniku

kaldumused ei ole kauakestivad, jäädavad, sellepärast ei wõi nendega ka kindlasti rehkendada. Tema usub kergesti iga inimest ja armastab igasuguseid plaane teha, kuid niisama kergesti kui ta neid plaane teeb, heidab ta nad ka jälle kõrwale.

Melanhoolik (kurwameelne inimene) kaldub kurwameel-
suse poole. Iga wäikene asi haawab teda ja ikka on ta arwamisel, et teda küllalt tähele ei panda, et teda meelega haawata katsutakse. Tema soovidel on ikka salajase kannatuse warjendus ja kõik walud ning kannatused on tema meehest wõimatu rasked ja rängad.

Koleeriku (ägeda) temperament awaldab tähelepanemis-
wäärilist jõudu tegemuses, energiat ja püsimust, kui ta mõne kire mõju all on. Tema kired lõowad kergesti lõkkele, kui ta mingisugust tõket oma ees näeb; tema uhkus, auahnus, tunde jõud on otse kui piirita, kui ta hing kire mõju all on. Tema ei haruta, ei mõtle palju ja toimetab ruttu ja kähku, sest et ta tahe seda nõuab.

Slegmaatikut (aeglasest) ei saa tunded nii kergesti wõitu. Tema ei kuluta seks kuigi palju jõudu ära, et iseene üle walitseda ja külmawereliseks jääda, kui teised ägedaks lähewad. Temal on kergem, kui teistel iga asja, mida ta ette wõtta tahab, kaaluda ja sellepärast ei tee ta midagi „ülepeakaela“. Tema ei eruta ennast kergesti, ei kaeba ja ohka igal wõimalikul ja mittewõimalikul juhtumisel, teda ei ärita wõõrad kannatused, aga ka oma enese kannatustest oskab ta jagu saada.

Harilikult tuntakse laadisid ka teiste nimede all. Nii räägime igapäewases elus kergemeelsusest ja elurõõmudest, tundelikkusest ja kurwameelsusest, wiisadusest ja ägedusest, aeglusest ja külmawerelisusest.

Seda laadide liigitust wõib iseenesest mõista ainult sel juhtumisel tarwitada, kui meie selle wõi teise isiku hingelisi iseärasusi karakteriseerida tahame, aga selle juures tuleb meesles pidada, et see liigitus eneses kaugeltki seda hingeliste iseärasuste mitmekesisidust ei sisalda, mida meie elus leiame. Wäga sagedasti wõime tähele panna, et sel wõi teisel indiviidumil hingelised iseärasused olemas on, mis mitte üht laadi ei ole, waid mitme laadi alla käiwad; nii et see liigitus ainult kõige rohkem filmapaistwaid wahesid näitab.

Temperamendi orgaanilised põhjused. Nüüd ilmub küsimus, misjugused orgaanilised põhjused temperamentide ehk laadide wahel tekitavad, teiste sõnadega, misjugused selle või teise isiku orgaanilised iseärasused tekitavad tema laadi iseärasused. Wanas psühholoogias, mis Hippokraatesest alguse saab, oldi arvamises, et temperamentide wahel sellest tekib, et ühel inimesel organismis rohkem wedelikku on, kui teisel inimesel organismis (werd, flegmat (lima), kollast sappi ja musta sappi). Selle teooria järele on melanhoolik see, kelle organismis palju musta sappi on; flegmaatik, kelle organismis palju lima olemas on jne.

Praegusel ajal arwatakse, et temperamentide iseärasused mingisugustest orgaanilistest wahedest ära ripuvad, näituseks sellest, et ühe isiku närwikawal suurem erutus on, kui teisel isiku ergukawal, et wereringjooksu jõud ühel inimesel suurem, teisel vähem on, et toitmise protsessid mitte ühesugused ei ole jne. Nende või teiste laadide iseärasused ei või teisel wiisil tunda ja toimetada, nad olenewad orgaanilistest protsessidest, mis meie organismis umbes järgmisel wiisil sünniwad. Kui inimese ergukas hea hulk energiat kogunud on, siis annab see asjaolu temale võimalikkuse aktiivlikkust awaldada. On aga organismis wähke energiat olemas, siis ei suuda inimene tegewust algada. Kui organismis häwitamise protsessid enamuses on, siis tunneb isik kurbust; on aga organismis uuendamise protsessid enam, siis wõtab inimeses rõõmutunne, löbu maad.

Psühiliste wõimete päritawusest. Millest see tuleb, et ühe või teise isiku psühilistes iseärasustes wahel olemas on? Selle küsimuse peale võib kaks wastust anda. Meie wõime lõendada, et see wahel kaswatamisest, wäliste tingimuste mõjandusest, ümbrusest jne. oleneb. Teiseks wõime ütelda, et ta juure loodud ehk sünnipärastest wõimetest ära ripub, wõimetest, mis sel või teisel indiwiidumil juba sündimisest saadik olemas on.

Esimese waate põhjendaja oli Lokke, kes õpetas, et inimese hing sündimisel walge leht (tabula rasa) on, mille peale midagi ei ole kirjutatud. Tema teooria järele sünniwad inimesed kõik ühesuguste hingeliste wõimetega, aga kui neil pärastpoole need wõimed mitte enam ühesugused ei ole, siis tuleb see sellest, et ümbruse ja kaswatuse mõjandusel hingelised wõimed muutuwad.

Praegusel ajal ollakse sel arvamisel, et hingelised võimed päritavad on. Selle õpetuse järele on teatavad psüühilised võimed just sellepärast inimese sünnipärane omadus, et wanemad neid oma lastele kaasa annavad. Selle õpetuse mõtet võib järgmisel viisil seletada. Et füüsilised omadused päritavad on, selle juures ei ole vähemutki kahtlust. Meie teame, et lapsed oma wanemate nägu on. On wanematel walge nahakarw, siis on ka lapsed „walget werd“, on wanemad kõrge kaswuga, siis kaswawad lapsed ajajooksi niisama suureks jne. Kuid sedasama tuleb meil ka psüühiliste võimete kohta tunnistada. Kui meie teame, et sel või teisel indiviidumil kindel tahtejõud on, siis ei tohi meie arvata, et see tahtejõud ainult kaswatuse produkt on või et ta teda omandanud on, waid meie võime kindlad olla, et ta oma tahtejõu oma wanematelt on pärinud. Et psüühilised võimed päritavad on, võime igapäewases elus näha. Nii sünniwad muusikaliste annetega wanematel enamasti ikka muusikaliste annetega lapsed. Nõrga karakteriga wanemate lapsed on nõrga tahtejõuga. Wanematel, kellel matemaatilised anded on, on enamasti ka matemaatiliste annetega lapsed. Hingeliste võimete päritawuse fakti oldi ammu juba tähele pandud, sest seda tunnistab juba wanasõna: „käbi ei kuku kuusest kaugele“. Kuid wiimasel ajal on ka teaduselised uurimised hingeliste võimete päritawust tõendanud.

Muude seas tarwitas Inglismaa õpetlane Galton, et hingeliste võimete päritawust tõestada, järgmiselt uurimise wiisi. Tema uuris iga enam-wähem kuulsa inimese perekonna lugu ja leidis, et kuulsate riigimeeste perekonnas mitmed efiisad niisama õpetlased, wäejuhid, muusikameeste wiisad niisama õpetlased, wäejuhid, muusikamehed olid olnud või et neil vähemalt sarnased anded olid olnud.

Nii leidis ta kuulsa komposiitori Bachi perekonnast tigi 60 inimest, kellel kõrged muusikalised anded olid olnud. Sedasama wõis ta ka mitme õpetlase perekonnast näidata. Neist näitustest selgus, et psüühilised võimed päritavad on.

Selle juures tuleb tähelepanu sellele asjaolule juhtida, et lapsed oma wanematelt mitte walmisolewaid võimeid ei päri, waid teatawat poolehoidlikkust (kaldumust) nende wiiste võimete wastu.

Kui nüüd tunnustatakse, et psüühilised võimed päritavad on, et inimesel juba sündimisel teatawate võimete wastu poolehoidlikkus olemas on, siis oleneb sellest nähtawasti, et

inimesele juba loodus ette ära määrab, kas temast juur muusikamees, isamaalane, parandamata kurjategija, woorusline wõi mittewoorusline inimene saab. Kõik edeneb sellest, kuidas tema wanemad olid ja misjuguseid wõimeid nad oma lastele edasi anda wõisid.

Kui aga nende wõi teiste wõimete olemine peaaeglikult päritawusest oleneb, siis on nähtawasti kaswatuse mõju laste peale väga wäikene.

Kaswatuse mõju ei saa meie milgi kombel eitada ja jalata. Kõige pealt mitte sellepärast, et mitte wälised wõimed päritawad ei ole, waid ainult poolehoidlikkus nende wõimete wastu. Need wõimed walminewad ainult harjutuse tõttu, sest tuttav on ju, et hingeliste wõimete harjutamine neid wõimeid täiendab. Kuid ühtlasi tuleb tunnustada, et nende wõi teiste wõimete arendamisel ja täiendamisel on omad piirid olemas, millest üle astuda ei saa. Sellele piirile panewad kindlad piirikiwid inimesele sünnipärased tingimused, mida meie psühofüsioloogilisteks tingimusteks nimetada wõime; teiste sõnadega, need tingimused oleksid ühel ja jelsamal ajal psüholoogilist ja füsioloogilist laadi. Kui näituseks teatawal isikul juureloodud psühofüsioloogilisi tingimusi muusikaliseks wõimeks ei ole, siis ei jaksa kaswatus sellest isikust filmapaistwat muusikameest walmistada. Inimene wõib muusikas väga rohket tööd teha, kuid ilma andeta ei saa temast suurt muusikameest. Nii siis on sünnipärased psühofüsioloogilised tingimused teine tegur, mis indiwiidumi iseärasuste wahel tekitab. Aga sellega, et meie sünnipäraste tingimuste tähtsust mitte ei jalga, ei tohi ka meie kaswatuse tähtsust mitte eitada. Ujalugu ja igapäewane kogemus wõiwad meile palju näitusi sellest tuua, kuidas iseloomud energia ja wisaduse tõttu muutuwad. Tahtejõu mõjul on inimesed täitsa teisteks inimesteks saanud. Reskmise annetega inimesed on oma waewanagemise ja energia kulutamise tõttu määratumaid teadmisi omandanud. Seda asjalugu wõib aga ainult sellega seletada, et mitte walmis wõimed parandatawad ei ole, waid ainult poolehoidlikkused, mis harjutuse tõttu edeneda ja harjutamatus tõttu nõrgeneda wõiwad.

Küsimised kordamiseks. Mis on temperament ehk laad? Mitmesse klassi liigitatakse laadid ja kuidas karakteriseeritakse neid? Misjugused orgaanilised põhjused tekitab laadid? Milles on

psühiliste võimete jännipärasuse õpetuse tuum? Mida mõistame meie psühiliste võimete päritavuse all? Misjugune tähtsus on kasvatusel ja päritavusel psühiliste võimete väljatöötamises (kasvatamises)?

37. peatükk.

Uni ja unenäod. Hüpnootiline olek.

Uni ja unenäod. Nüüd tutvustame endid iseäraliste psühiliste olekutega, mida anormaalseteks nimetada võib. Siia kuuluvad kõige esmalt olekud, mida unes üle elatakse ja unenägudeks nimetatakse. Uni on niisugune olek, mis kindlate ajajärkude järele kordub; tähele panna tuleb selle juures asjaolu, et unes olles teadvus ära lõpeb ja teadvusetus või mitte täielik teadvuslikkus maad võtab.

Misjugused füsioloogilised põhjused und tekitavad, ei ole praegusel ajal veel täitsa selge, kuid arvata võib, et tema põhjuseks peaasjalikult ergukawa väsimus ja roidumus on. Aga une põhjuseks võib ka tegemise puudus olla: vähem haritud inimesed magavad enamasti, kui neil mitte harjunud tööd teha ei tule. Niisama võib mingisuguse erutuse ühetooniline mõjuvus inimest unele suigutada.

Une oleku ja „ärkvel olemise“ oleku, s. o. oleku vahel, kui inimene mitte ei maga, ei ole füsioloogiliselt seisukohalt waadates suurt vahet. Füsioloogilised protsessid, nagu näituseks hingamine, wereringjooks, seedimine jne. sünnivad uneolekus niisama kui ärkvelolekus. Uni on, nagu uurimised näitavad, kõige sügavam pärast uinumist ja nimelt weerand tundi pärast uinumist walitseb täielik teadvusetus. Aga siis muutub uni tukkumiseks, uinakuks ja selles olekus tekiwad teadvuses nähtused, mida unenägudeks nimetatakse. Unenäod on meeletused ehk pildid, mille peale meie kui ilmsi näinud piltide peale vaatame. Wähemalt näib meile, et meie neid meeletusti ilmsi üle elame.

Aga mispärast ja kuidas tekiwad need unenägude meeletused ehk pildid?

Nagu meie juba nägime, kui meeletuste asotsiatfioonist rääkime, olenewad meeletused, millest unenäod koosnewad, peaasjalikult wälifeste muljetest, see on, nad tekiwad nende või teiste muljete mõjandusel. Nii wõis näit. tuule kohin unenäos mere pildi tekitada jne. Prantsuse õpetlane *M o r i s*

tegi ise enese kallal katseid, et ära määrata, misjughusel mõõdul välised muljed nende wõi teiste unenägude tekitamisest oja wõtawad. Tema palus õhtul, kui ta oma leentoolis oli magama uinunud, temas mingisugust aistingut ellu kutsuda ja teda siis äratada, kui unenäo nägemiseks küllalt aega oli mööda läinud. Tal kõdistati julega huuli ja ninaoftja: ta nägi unes, et teda hirmsasti piinati, et tema nägu pigise kattega kinni kaeti ja siis, kui see kate ära kisti, tõmmati tal ühes kattega ka nahka huultelt, ninalt, näolt. Natuke maad temast eemal lüüakse pintseti (wäikesed tangid) külge kääridega, nii et tangid sellest pörisewad; tema aga kuuleb unes kirikukellade löömist, mis ikka waljemaks läheb, nii et ta arwamisele jõuab, et märs lahti on. Kui temale lõhnowat Rõlni wett nina all hoitakse, siis näeb ta, et ta lõhnowee kaupluses wiibib ja nimelt hommikumaal Kairo linnas. Kui tema näo lähedale tulist rauda asetatakse, siis näeb ta unes masinakütjaid. Need näitused on kõige paremaks tunnistuseks, et unenäod wälisest muljetest ärarippuwad on.

Unenägudest wõib ütelda, et nad illusioonid ehk wüirastused on, sest et neid wälised muljed tekitawad, aga mõnikord tekiwad meelestused iseenesest ja sellepärast wõib niisuguseid unenägusid, mis ilma nähtawa wälise põhjufeta tekiwad, halluttsinatstioonidega wõrrelda.

Muljete hulka, mis unenägude meelestusi äratawad, kuuluwad ka igasugused orgaanilised märked: seedimise rikis olek, südametegeumus, hingamine ja muud füüsilised olekud. Nii tekitab hingamine meelestuse, et keegi (painaaja. Tõlk.) magaja rinda muljub ja ühes sellega on meelestus teotud, et keegi magaja kallal wägiwalda tarwitab. Wäga tähtsat oja unenägude meelestuste ellu kutsumiseks mängiwad subjektiivlikud nägemise ja kuulmise aistingud. Meie teame ju, et me siis, kui silmad kinni paneme, igasuguseid subjektiivlikke walguse aistinguid näha wõime: näit. wõime walguse täppide ja heledate wärwide aistinguid näha. Subjektiivlikkude kuulmise aistingute hulka kuulub kõigile tutaw helin kõrwades. Need subjektiivlikud aistingud wõiwad ka unes tekkida, ja siis saawad nad unenägude allikaks. Kui näituseks subjektiivlik walgufeline aisting tekib, mis pikemat wõi wähemat aega kestab, siis näeb magaja unes hulga hiilgawaid asju, hõberahatükkisid, liblikaid, kalasid wõi m. j. s.

Arkweloleku ja uneoleku tähtsam wahe seisab selles, et unes tahe täitfa tegemufeta olekus wiibib. Sellepä-

raft wahelduwad meelestused, mille juures nad ainult meelestuste asjotfiatsiooni seaduse järele käiwad, sest et tahe meelestuste käiku ei reguleeri. Sellepärast ilmuwad meelestused ja otsustused kõik kaootilises (korratumas) ühenduses üksteisega: kõiges psühhilises õhkkonnas näeme niisugust ebakorda, et uncolek nagu anormaalsete olekute walda kuulub. Unes ühendame meie sündmused, mis üksteisest nii kaugel on, et neid tõelikult kuidagi wiisi ühendada ei saa. Niisama ühinewad unenäos sündmused, mis mitte ühel ajal ei sünni. Meie räägime isikutega, kes ammu surnud on, kui elawatega, sest et meie selle asjaloo unes täitsa unustame, et nad surnud on. Unes kaob hingelise elu „ühtlus“ ära. Isik nagu seisab kahest poolest koos. Normaalse isiku kõrwal näeme teist isikut, kes normaalsest lahku läheb. Hingelise elu ühtluse kadumist näeme meie muu seas ka selles, et meie unes niisuguseid tegusid teeme ja niisugustest kõlblistest reeglitest kinni hoiaime, mida meie normaalses elus mitte makswaks ei tunnusta.

Hüpnnoos. Unega suguluses on olek, mida meie hüpnootiliseks olekuks ehk hüpnootiks nimetame. See on kunstlik uni, mida ühetooniliselt (ühtwiisi) korduwate muljete abil tekitada wõib. Nii wõib näituseks hiilgawate asjade peale waatamine, kella tiksumine jne. inimese kunstunesse uinutada. Nende muljete tegewusel langeb inimene olekusse, mis und meele tuletab. Selles olekus wõib inimese peale mõjuda, temale wõib mingisugust mõtet sisendada ehk suggereerida. Hüpnotiseeritud isikut wõib käskida, et ta mingisuguse liigutuse teeks, ujuks, aerudega sõuaks jne. Isik, kes hüpnooti olekus wiibib, täidab suggereeritawaid ehk sisendatuid tehteid sõnakuulelikult. Sisenduse ehk suggestiooni abil wõib neid wõi teisi meelestusi äratada, mis wiirastuslist wõi hallutsinatoorilist laadi on. Hüpnotiseeritud isikule wõib ütelda, et hunt tuleb ja tema näeb, et tema ees tõepoolest hunt on. Hüpnotiseeritud isikule wõib ütelda, et klaasis olem wesi wahuwein (shampanjer) on, ja see isik armab, et see tõsi on ja joob wett kui wahuweini. Kui temale aga öeldakse, et ta wahuweini asemel on tinti joonud, siis hakkab ta sülitama ja suud puhastama, sest et ta öeldud sõnadesse usub.

Sisenduse abil wõib korda saata, et hüpnotiseeritud isiku nahk ülemäära hell wõi täitsa tuim on. Sel juhtumisel, kui nahk hüpnooti abil tuimaks tehakse, wõib nahasse nõela pista ja magaja ei tunne sellest mingisugust valu.

Hüpnootilisel olekul on suur sarnadus unega. Nende wahel seisab ainult selles, et uni loomulikkudel tingimistel tekib, kuna hüpnootiline olek kunstlikkude wõtete abil tekitatakse. Wahel seisab weel selles, et unes tahel mingisugusti tegewust ei awalda, kuna hüpnootiseeritud isiku tegewuses siiski tahtesõu mõju awaldamist tähele panna wõib. Kuid see tegewus ei ole mitte tahteline tegewus sõna õiges mõttes, sest et selles tegewuses motiivide ja wäljawalikute läbikaalumine puudub. Rõige huwitawam hüpnootilises olekus on suggestioon ehk sifendus ja nimelt suggestiooni mõjanduse põhjused. Arst käsib hüpnootiseeritud isikut seda wõi teist tegu teha ja tema täidab arsti nõudmise jalapealt, ehk küll arsti nõudmised sagedasti naeruwäärised on. Nii käsib arst hüpnootiseeritud isikut ujuda ja kohe hakkab isik pörandal liigutusi tegema, kui ujuks ta wees. Seda wõib wahest esiotse seletada, et hüpnootiseeritud isiku tahel mitte tegewuses ei ole ja peaaegu keskused, mille juhatusel all liikumise ja tundmuse funktsioonid on, ärewuse olekus wiibivad, siis need wiimased kergesti tegewuse olekusse üle minna wõiwad. Kui arst mingisuguse meeletuse hüpnootiseeritud isikule sifendab, siis tekibki see meeletus hüpnootiseeritud isikus. Aga temale wõib ka mõnd liikumise meeletust suggesteerida. Ja hüpnootiseeritud isik pöörab oma tähelepanu selle wõi teise liikumise meeletuse peale ja filmapilk muutub meeletaw (kujutletaw) liikumine tõelikuks liikumiseks. Selles seisabki sifenduse ehk suggestiooni tuum.

Tuleb tähendada, et meie mitte üksnes hüpnootilises olekus suggestiooni mõjul seda wõi teist tegu ei tee, waid ka normaalses olekus. Nii katsub näit. kaupmees, kui ta meile oma kaupa „kaela määrada“ tahab, meid arwamisele wiia, et tema kaup wäga hea on. Meie waatame kaupa ja meile näibki, et kaup tõesti hea on, kuna ta aga tõepoolest halb on. See tuleb sellest, et kaupmehest suggesteeritaw meeletus nii suurt jõudu omandab, et see meeletus meie meeletust tõelik meeletus on. Siia kuuluvad ka need rehted ja teod, mida meie komando mõjul teeme. Niipea kui komandosõnad meie kõrnu puutuvad, teeme meie seda, mis nõutakse. See tuleb sellest, et komandosõnade ja liigutusteliste meeletustel wahel, mis komandosõnadele wastawad, siin nii tugew on, et igakõrg, kes sõnu kuuleb, sellekohase liigutuse teeb. Neid liigutusi ja tegusid teeme, ilma et meie tahel

jelle juures tegemusesse astuks; meie teeme seda jussugestiooni ehk sihenduse mõjul.

Rüüsimised kordamiseks. Mis on uni? Mis on unenägu? Misjagustel põhjustel tekivad unenäod? Mis vahe on une- ja ärkamisoleku vahel? Mis on hüpnoos? Misjagune jarnadus ja misjagune vahe on une ja hüpnootilise oleku vahel? Kuidas tuleb sihenduse ehk jussugestiooni mõju seletada?

38. peatiikk.

Hallutsinatfioonid ja illufioonid. Rõne rifisolef. Waimuhaigufed.

Hallutsinatfioonid ja illufioonid. Pühiliste nähtuste hulka, mis normaalfetest nähtustest kõrwale kalduwad, kuuluwad hallutsinatfioonid (waimude nägemised) ja illufioonid ehk wiirastufed.

Magu juba nägime, tuleb hallutsinatfioonide all meelestufi mõista, mis sel ajal tekiwad, kui tõepoolest mingijagust wälifst erutufst ei ole, mis neid ellu kutsuda wõiks. Nii näeb hallutsinatfioonide nägija inimesi ja maastikke pilwita taewawõlwiil ja kuuleb inimeste häälesid, kui täieline waikus olemas on. Selle juures on tema nägelifed meelestufed nii elawad, et ta nende ja tõelikkude meelestufete vahel wahet teha ei wõi. Hallutsinatfioonide tekkimise tõelikkude põhjust tuleb sellest otsida, et mõned peaju keskufed kangal mõõdul ärerufes on. Nende keskufete erutawufe tõttu astuwad nad ifeenefest tegemusesse ja sellepärast tekiwadki hallutsinatfioonilifed meelestufed. Rõige jagedamini tekiwad nägemise ja kuulmife hallutsinatfioonid, teiste meelte — maitsmife, haifstmife, kompamife ja muude — hallutsinatfioonid tekiwad harwemini. Waikus aitab kuulmife hallutsinatfioonifid, õõpimedus nägemife hallutsinatfioonifid tekitada. Seda wõib sellega seletada, et sellekohaste meeleliste erutufete puudufel keskufete erutawus suureneb ja sellepärast tekiwad hallutsinatfioonilifed meelestufed. Teifst küljest aitab ka üleliigne meelte ärerufus hallutsinatfioonifid tekitada. Sellest selgub, et kunstnikkudel peajasjalikult nägemife hallutsinatfioonid tekiwad ja muufikameestel kuulmife hallutsinatfioonid.

Need hallutsinatfioonid wõiwad mõnikord wäga elawad olla. Nii räägitakse Itaalia kunstnikufst Spinello Aretinifst,

et ta oma Madonna hallutsinatšioonilise meeletuse ehk nägemise järele joonistas, kuna teine Itaalia komposiitor oma muusikalised tööd nende helide järele komponeeris, mida ta hallutsinatšiooni olekus kuulis.

Illusioonideks ehk viirastusteks nimetame meeletusi, mida küll mingisugune väline erutus tekitab, kuid mitte nii suurendatud kujul, nagu harilikult viirastust nähakse. Nii näituseks näib isikule, kes viirastust näeb või kuuleb, et ukse pihta koputamine, kõuemürin, tuulekohin — tavaline muusika, pilved — ratsanik, kes tuhatnelja ratsutab ja m. j. j. on. Normaalses tajus muutub mulje selle järele, mis sugusest appertseptšioonist ta oleneb. Kui meie näit. ootame, et keegi praegu toast välja tulema peab, siis näib meile kõige vähem kõbin jalaastumine olevat, j. o. need või teised muljed kutsuvad need või teised meeletused ellu, mis eneste vahel nagu suguluse vahekorras näivad olevat. Patoloogilistel juhtumistel tekivad illusioonid mõnede peaaegu keskuste üleliigse tundelikkuse tõttu.

Kõne wigastused. Psühholoogiliselt seisukohalt on kõne wigastused väga tähtsad. Neid wigastusi on mitmet liiki.

On juhtumisi olemas, kus haige sõnu välja ütelda ei saa. Tema keel ja häälelised organid on täitsa terved. Tema saab kõnedest aru, kui teised neid kõnelevad; tema võib sõnu kirjutada, aga välja ütelda ta neid ei saa. Seda haigust nimetatakse *a f a a s i a k s*. Selles haiguses jääb ühendus heli ja meeletuse vahel alles, alles jääb ka nägelise märgi ja meeletuse vahel olev side, kuid meeletuse ja liigutusliste aistingute vahel olev side on rikkis. Sellepärast võib haige mingisugust asja meeletada (kujutleda), aga ta ei saa sõna välja ütelda, mis seda meeletust tähendab.

On juhtumisi olemas, kus haige kirjutada, kirjutatud sõnu lugeda ja neid isegi välja ütelda võib, aga ta ei või aru saada, mida teised räägivad. Selle juures ei ole tema kuulmise organ mitte wigastatud; tema kuuleb, et inimesed räägivad, aga need helid ja sõnad, mida ta kuuleb, jäävad temale arusaamatuks. Niisugust olekut nimetatakse *f õ n a l i s e k s k u r t u s e k s*.

Haiged, kes sõnalist kurtust põevad, kuulevad, aga ei saa sõnadest, mida kuulevad, mitte aru.

On juhtumisi olemas, kus inimene rääkida võib ja kõigest, mida räägitakse, aru saab, kuid haige ei või lugeda

ehk tema nägemise orgaan küll täitsa terve on. Seda olekut nimetatakse sõnaliseks pi-meduseks. Haige võib oma mõtteid hästi avaldada, kirjutab ilma veata, aga seda, mis kirjutatud ja mida ta ise kirjutanud on, ei või ta lugeda. Sel juhtumisel on silmapaistew, et heli ja meelestuse wahel olem sïde alal hoitud on, kirjamärkide ja heli wahel olem sïde aga katkenud on. Haige teab, mis sugust heli hääldada tuleb, et sellele või teisele meelestusele tähendust anda, tema teab ka, mis sugust meelestust selle või teise heliga tähendada. Kui aga haige mõne kirjamärgi näeb, aga ei tea, mis sugust heli ta wälja ütleva peab, siis võib ütelda, et temal sïde heli ja kirjamärkide wahel katkenud on.

Haigust, kui inimene mitte kirjutada ei oska, nimetatakse agraafiks. Haiged, kes seda haigust põewad, võivad geomeetrilisi wigureid joonistada, ömmelda, kududa, aga kirjutada ei või nad mitte üht tähte.

Waimu haigused. Waimu haigustest rääkides tuleks meil neid liigitada, kuid waimu haiguste liigituse küsimus on nii keeruline, et meie sellest juttu tegema ei hakka. Siin kohal on sellest küll, kui meie ära tähendame, mis suguseid wigastusi psühilises õhkkonnas ette tulla võib. Ei tule mitte arvata, et psühilistes haigustes ainult üht hingeelu osa puudutatakse. Igas waimuhaigusel puudutakse hingeelu kõiki funktsioonid, kuid ühes haigusel kannatawad peaaegu likult tuntuslised funktsioonid, teistes tunded, kolmandates tahe.

Kõigis waimuhaigustes võime tähele panna, et tahe neis mitte loogilist mõtlemist ei korralda (reguleeri). Sellepärast käib meelestuste käik ainult asotsiatsioonide abil, s. o. haige ei seo meelestusi loogilise sïdemega, waid kui tema teadwuses mõni meelestus tekib, siis tekib selle meelestuse järele teine meelestus, mis esimesega asotsiatsiooni abil seotud on. Tähte puudumise tagajärjel ei või ta tähelepanu kaua ühe asja peal wiibida, sest et igasugused meelestused, mis üksiteisega asotsiatiivlikult seotud on ehk ka iseenesest tekiwad, inimese mõttekäiku juhivad. Ja seda võime kõigil juhtumistel tähele panna. Tähelepanu ühekülgne suund waimuhaigete juures on ainult sellepärast võimalik, et waimuhaiged oma tähelepanu mitte koguda ei või. Melanhoolikul peatub mõte alati ühede ja samade meelestuste peal. See oleneb sellest, et temal suur omawoliline tähelepanu puu-

dub. Temal tekiwad need wõi teised meelestused, mis nende wõi teiste jägawate tunnetega seotud on, ja need wõtawad tema tähelepanu täitsa wangi, mille juures tema nendest wõitu ei saa, sest et tal tahtejõud puudub. Tähelepanu ühekülgne suund wõtab iseäralikkudel ülendatud olekul, nõnda nimetatud ekstaasidel maad, kui haige tähelepanu waimustuse ehk joowastuse tunde mõjul ideedel peatub, mis waimustuse põhjuslega seotud on (suuremalt osalt usulistel meelestustel).

Waimliste wigastuste hulka kuulub ka hallutsinatsioonide tekkimine waimuhaigete juures, aga ka nõndanimetatud „idéés fixes“. Need on meelestused, mis haigel alati olemas on ja millest ta lahti saada ei wõi, kui ta tahe seda küll ka soowiks.

Waimliste haiguste seas leiame ka niisuguseid haigusi, kus isiku ühtluse meelestused wigastatud on. Nii kujutab haige enesele ette, et ta kuningas, kindral jne. on.

Need iseteadwuse wigastused olenewad sellest, et wälise ilma asjade taju ka wigastatud on, niisama ka sellest, et orgaanilised aistingud ergukawa wigastuse tagajärjel teiseks muutuwad. Wiimase põhjuse pärast tekib uus rida orgaanilisi aistinguid, millega ühenduses jällegi uus meelestuste rida tekib. See meelestuste uus rida sünnitab kogu, mis endisele kogule, millest „mina“ meelestus tekib, wastand on. Siit tekib teadwuse kahteminek. Niisuguse ebanormaalse „mina“ olemasolu sünnitab mitmekeeliseid ebatõelikke meelestusi. Nii näituseks tekib fagedasti meelestus, et ihu on klaasiks muutunud, et keharaskus on wähenenud ja m. s. s. Kui haige naha tundelikkuse on kaotanud, siis näib temale, et ta klaasiks on muutunud, kui haige oma muskliste tundelikkuse on kaotanud, siis näib temale, et tal keharaskust enam olemas ei ole; et tema õhus wõib hõljuda jne.

Tunnete wallas näeme kaks kõrwalekaldumist normist. Mete näeme, et inimene haiglaselt rõhutud meeleolus on ja et tema haiglaselt lustilikus tujus on. Melanhoolias wõime esimest nähtust leida. Selles olekus on haige täitsa raske tunde rõhumise all. Tema tunneb kannatust, igawust, kurtmist, ahastust jne. Rõike näeb ta mustades wärvides: ja ise on ta halb ja kõik teda ümbritsew ilm kõneleb temale õnnetusest, kurbtusest, hädast. Haiglaselt-lustilist meeleolu wõib järgmiselt karakteriseerida: „Haigel on ilma mingisuguse wälise põhjuseta suurepäraline lõbus ja rõõmus meeleolu.“

Tema on iseenesega väga rahul ja kõigi nendega, kellega ta kokku puutub. Temal tulewad ainult lõbusad meelestused meele ja kõike ümbrust näeb ta roosilises värvis."

Tahteline funktsioon hingelistes haigustes on ka sage-
dasti rikutud. Tahte haigus avaldab ennast enamasti selles, et meelelised tungid, ihad kõrgemat laadi motiivide üle võit-
jaks jäävad. „Enamasti on waimuhaigustes otsekoheste lõbu motiivid haigele lähedamad, kui kõik teised. Seda võime iseäranis nende juures tähele panna, kellel mingisugune maania olemas on. Nemad tahawad kõike seda, mis neile armas on, ja on väga kurjad, kui kohe nende tahtmist ei täideta.“

Tahtejõu nõrgenemisel on juhtumisi olemas, kui inimene mitte midagi ei taha, ei ihalda. Haige istub liikumata paigal: kui teda keegi ei sööda, siis ei hakka ta ise sööma; kui teda teise paika ei asetata, siis jääb ta wana koha peale ja ei liiguta mitte üht kehaliiget. Aga on ka juhtumisi olemas, kus haigel palju ihasid on, aga tema tahtejõud on nii nõrk, et ta nendest mitte üht ainukest ei jaksa wälja walida. Sel juhtumisel on haige kahewahel, ta ei tea, mis tal teha tuleb. On haigeid olemas, kes ühtki sammugi ei tohi teha, isegi süüa ei tohi, sest et nad ikka ja alati kahewahel on, kas see samm hea või halb on. (Prof. Korsakow.) Aga tahtejõud võib teisest küljest ka üleliia tugev olla (hüperbulia, kuna liig nõrka tahtmist abulia nimetatakse). Hüperbulia avaldab ennast selles, et inimene liig kangekaelselt oma tahtmist läbi wiia katsub. Niisugusel juhtumisel on tahtmine liig pingule aetud ja nimelt ühekülgselt pingule aetud. „Mitmed haiged tahawad kangekaelselt täita, mis neile on meele tulnud; haige ei söö ega joo ega taha midagi teha, kui ta oma tahtmist täita ei saa.“ Seda võime igasugustes maaniates näha.

Rüsimised kordamiseks. Mis on hallutsinatsioon? Kuidas võib füsioloogiliselt hallutsinatsioonide tekkimist ära seletada? Mis wahe on illusiooni ja hallutsinatsiooni wahel? Lugege kõnewigastuse liigid üles ja näidake nende karakterlised iseärsused. Seletage, kuidas tähelepanu seisukord waimuhaigustes on? Mis on idées fixes? Milles seisawad turrete wigastused waimuhaigustes? Milles seisab tahtelise funktsiooni wigastus waimuhaigustes?

A

5361

i16296849

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01154207 5